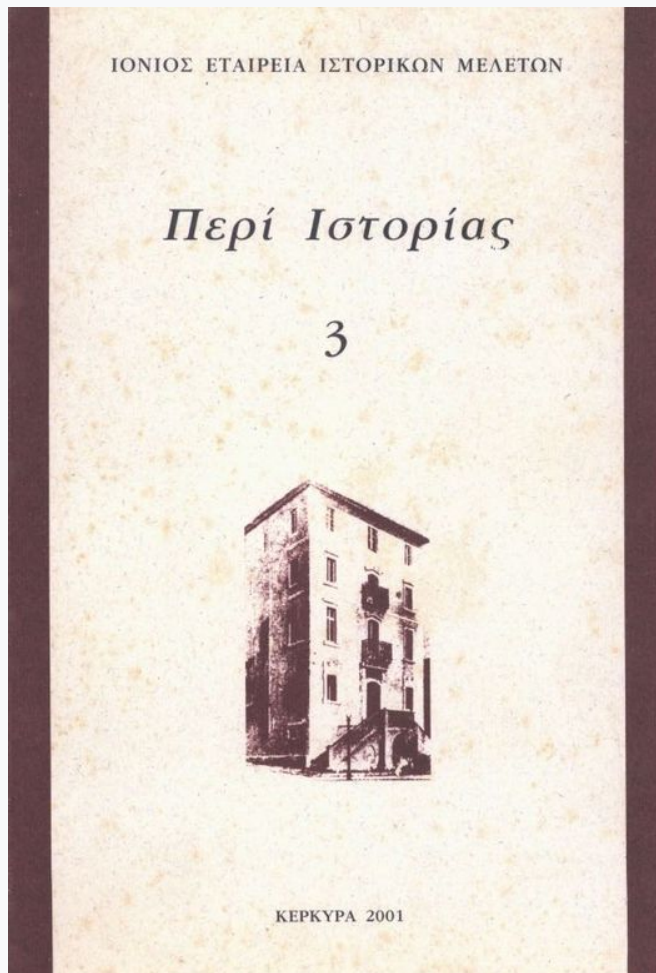

Peri Istorias

Vol 3 (2001)

Προσθήκες στο λεξικό των Ελλήνων Ζωγράφων μετά την Άλωση (1450-1830)- Ζωγράφοι εικόνων και ζωγραφική τέχνη στην Κέρκυρα, στις αρχές του 19ου αιώνα

Μαρία Μελέντη

doi: [10.12681/p.i.24800](https://doi.org/10.12681/p.i.24800)

To cite this article:

Μελέντη Μ. (2020). Προσθήκες στο λεξικό των Ελλήνων Ζωγράφων μετά την Άλωση (1450-1830)- Ζωγράφοι εικόνων και ζωγραφική τέχνη στην Κέρκυρα, στις αρχές του 19ου αιώνα. *Peri Istorias*, 3, 133-180. <https://doi.org/10.12681/p.i.24800>

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΣΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΖΩΓΡΑΦΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ (1450-1830)
– ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ
ΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ,
ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Μαρία Μελέντη

Η συναγωγή ειδήσεων για την καλλιτεχνική δραστηριότητα των μεταβυζαντινών ζωγράφων αποτελεί ερευνητικό ζητούμενο που έχει αποσβολήσει από δεκαετίες τους μελετητές της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, έχει προσφέρει ήδη γόνιμους καρπούς και αποκτήσει μία όσο το δυνατόν, πληρέστερη μορφή δημοσίευσής τους, στα γνωστά λεξικά της ζωγραφικής στην ελληνική γλώσσα, στο *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Αλωση 1450 -1830*, στο *Λεξικό των Ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών* και στο *Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών*¹. Στις επίπονες αυτές προσπά-

---

1. Κατά την συγκέντρωση και επεξεργασία των μαρτυριών για την παρούσα εργασία, την περίοδο 1995 -1996 αλλά και πρωτίτερα, το 1994, κατά την εξέταση πηγών του 18ου αιώνα, στην Κέρκυρα και την Βενετία, πολύτιμες στάθηκαν οι υποδείξεις της καθ. κ. Μαρίας Κωνσταντουδάκη -Κιτρομηλίδου, την οποία θερμά ευχαριστώ. Ευχαριστίες εκφράζω επίσης για τις συζητήσεις μας σχετικά με την επανησιακή ζωγραφική τον 18ο και 19ο αιώνα, στην κ. Καίτη Αοδραγά και στην καθ. κ. Αγγελική Σταυροπούλου.

Το σύνολο σχεδόν των μεταβυζαντινών ζωγράφων έχει παρουσιαστεί στα λεξικά, Μανόλης Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Αλωση (1450 -1830)*, 1- 2, Αθήνα 1987, 1997 [στο εξής= Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*]. Στέλιος Λυδάκης, *Οι Έλληνες ζωγράφοι. Λεξικό των Ελλήνων ζωγράφων και χαρακτών*, 4, Αθήνα 1976, [στο εξής= Λυδάκης, *Οι Έλληνες -Λεξικό*], *Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών*, 1-4, Αθήνα 1998-2000 [στο εξής= *Λεξικό Ελλήνων*], επίσης, Φοίβος Πιομπίνος, *Έλληνες αγιογράφοι μέχρι το 1821*, Αθήνα 1984 και Δημήτριος Σισιλιάνος, *Έλληνες αγιογράφοι μετά την Αλωση*, Αθήνα

θεις έχει συγκεντρωθεί και ανακοινωθεί το σύνολο των μαρτυριών που ήρθαν στο φως από τις αρχειακές και άλλες πηγές για την εργασία και την ζωή των ζωγράφων, έχουν καταγραφεί όσα έργα τους βρίσκονται σε ναούς, σε δημόσιες και ιδιωτικές συλλογές και έχει εγκαινιαστεί, θα λέγαμε, η λειτουργία μίας *τράπεζας πληροφοριών* σε συνεχή εμπλουτισμό.

Ωστόσο, καθώς μεγάλο μέρος των γραπτών πηγών παραμένει ακόμα ανέγγιχτο από τους ερευνητές, ο παραπάνω στόχος συστηματικής συλλογής και ανακοίνωσης των ειδήσεων για την ζωγραφική, δεν στερείται της σημασίας του, στις μέρες μας. Τα πορίσματα της έρευνας των ιστορικών της τέχνης μπορούν να διασταυρωθούν στην καλύτερη περίπτωση, με αυτά των συντηρητών των έργων της ζωγραφικής και να παρέχουν σειρά νέων δεδομένων προς εξέταση². Στις περιπτώσεις όπου η συγκυρία δεν βοηθά να αποβεί γόνιμη η συνεργασία αυτή -για παράδειγμα στα αποκαλούμενα μη αποδιδόμενα ή αταύτιστα έργα- η ύπαρξη της ιστορικής πληροφορίας, κρίνεται καθοριστική για την διεξαγωγή των συμπερασμάτων. Οι μαρτυρίες για άγνωστους μέχρι πρόσφατα ζωγράφους που δημιούργησαν με συγκεκριμένους τρόπους, σε ορισμένο χρόνο και τόπο, βοηθούν συνήθως, στην απόδοση των προβληματικών έργων που σχετίζονται με τους χώρους αυτούς, στην αναγνώριση της ιδιαίτερης ιστορίας τους και στην ανάγνωση της σημερινής τους μορφής, της κατασκευής τους, των επιζωγραφίσεών τους³.

1935. Θυμίζουμε ότι η συγκέντρωση των ειδήσεων για την δράση των μεταβυζαντινών ζωγράφων στο χώρο των Βαλκανίων και η κατάρτιση τράπεζας πληροφοριών, σχετικής με το θέμα αυτό και σε συνεργασία με τους σέρβους, βούλγαρους και ρουμάνους μελετητές, είχε προταθεί ως αντικείμενο ερευνητικού πρόγραμματος στην Διεθνή Ένωση για τις Σπουδές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (AISEEE), ήδη το 1964 αλλά και αργότερα, από τον Μανόλη Χατζηδάκη, χωρίς όμως επιτυχή συνέχεια. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 1, 11.

2. Μία ενδιαφέρουσα νέα μελέτη για τις τεχνικές της ζωγραφικής και την χρήση τους, την περίοδο μετά την Άλωση, δημοσιεύεται στο βιβλίο του Μιχάλη Δουλγερίδη, *Ο λόγος του έργου τέχνης και ο χωροχρόνος*, Αθήνα 2000.

3. Είναι γνωστό ότι οι ζωγράφοι εικόνων επιζωγράφιζαν όπως και επιχρύσωναν τα θρησκευτικά έργα με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται η αρχική τους όψη και να αντικαθίσταται από νέες που δεν έπαυαν ωστόσο μορφολογικά να παραπέμπουν στο αρχικό πρότυπο. Οι μικρές αυτές μεταμφιέσεις των έργων, τα πρόσωπά τους μέσα στο χρόνο, μαρτυρούν την ιστορική τους πορεία, φωτίζουν το περιβάλλον δημιουργίας τους και επομένως συνθέτουν, την ιστορική τους φυσιογνωμία. Κατά την προσπάθεια καταγραφής

Σε αυτή την κατηγορία των ειδήσεων προστίθενται και οι μαρτυρίες των εγγράφων ή των κειμένων που πληροφορούν σποραδικά και αποκλειστικά για τα έργα, χωρίς να κάνουν μνεία σε δημιουργούς. Αυτές χρησιμεύουν συχνά στους μελετητές των τεχνικών, στους συντηρητές και άλλους, κατά τις εργασίες διάσωσης των έργων, δίνοντας στοιχεία για την χρονολόγησή τους, τις μετακινήσεις τους από ένα τόπο σε άλλο, τις τοποθετήσεις τους στο εσωτερικό των ναών ή εξωτερικά, στα προσκυνήματα των όψεών τους και αλλού, για τις εμφανίσεις τους σε δημόσιους ή ιδιωτικούς χώρους, επίσης για τις χρήσεις τους και τον λειτουργικό τους ρόλο, όταν πρόκειται για εικόνες. Σε τέτοιες περιπτώσεις και μετά από συσχετισμούς των γνωστών στοιχείων, δεν αποκλείεται να επιτευχθεί και η αναγνώριση των δημιουργών των έργων. Συνυποθέτοντας όλες τις κατηγορίες των πληροφοριών, είναι δυνατόν να παρουσιαστεί σήμερα και να αποκατασταθεί συνολικά στο μέλλον, η εικόνα της ζωγραφικής εργασίας και παραγωγής σε τοπικό επίπεδο, να αποσαφηνιστούν ερωτήματα σχετικά με την απήχηση των ζωγραφικών ρευμάτων και την διάδοση επιμέρους τάσεων στην ζωγραφική των περιοχών του ελληνισμού, μετά τον 15ο αιώνα αλλά και να ερμηνευτούν πληρέστερα τα εικαστικά φαινόμενα κάθε εποχής. Επομένως, όταν οι πηγές ομιλούν με τους παραπάνω τρόπους και βοηθούν να αναθεωρηθούν παλαιότερα δεδομένα, η απόπειρα καταγραφής και ενσωμάτωσης των ειδήσεων στην *μεγάλη τράπεζα των πληροφοριών*, κρίνεται απαραίτητη και επιβεβλημένη από τους μελετητές της μεταβυζαντινής ζωγραφικής και προς χρήση τους.

Στην παρούσα εργασία παρατίθενται αρχειακές ειδήσεις που αφορούν στη δράση των ζωγράφων εικόνων στην πόλη της Κέρκυρας, στις αρχές του 19ου αιώνα. Πρόκειται για ένα σύνολο μαρτυριών που αντλήθηκε από τα εκκλησιαστικά αρχεία της περιόδου, 1797- 1830. Η συλλογή τους συμπληρώνει προηγούμενη απόπειρα, σε πηγές του 18ου αιώνα, τα πορίσματα της οποίας βλέπουν τμηματικά το φως⁴. Η επι-

---

των γνωστών στοιχείων για τα υπάρχοντα έργα από τις αρμόδιες αρχές (Εφορείες Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών αρχαιοτήτων και άλλους φορείς) με σκοπό την διάσωση και συντήρησή τους, η παράθεση πληροφοριών σχετικά με τις επιζωγραφίσεις και τις παλαιότερες εργασίες συντήρησής τους μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη.

4. Μαρία Μελέντι, Αρχειακές ειδήσεις για την ζωγραφική των εικόνων στην Κέρκυρα κατά τον 18ο αιώνα, *Αθην Χαρίτων*, Βενετία 1998, 23. Η ίδια, *Glossario dei termini*

λογή του χρονικού πλαισίου για την εξέταση του θέματος στις πηγές, είναι συμβατική και αντιστοιχεί στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα όπου έχει εντοπισθεί η συνέχεια της δράσης ζωγράφων γνωστών, από την τελευταία φάση του 18ου αλλά και όσων δημιούργησαν στο μεταίχμιο μεταξύ των δύο αιώνων. Περιορισμό κατά τον προσδιορισμό του νεώτερου χρονικού ορίου, έθεσε το γεγονός της απώλειας της κύριας πηγής αυτής της εργασίας, την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα καθώς τότε έπαυσε, στις περισσότερες περιπτώσεις, η καταγραφή των διαχειριστικών βιβλίων των ναών της πόλης. Κατά την παρουσίαση των δεδομένων και για ευνόητους λόγους, τηρείται η μορφή που έχει υιοθετηθεί στο λεξικό των *Ελλήνων ζωγράφων μετά την Άλωση (1450 -1830)*. Σημειώνονται τα ονόματα των ζωγράφων και η χρονική διάρκεια της δράσης τους, τέλος παρατίθενται αυτούσιοι οι τύποι των υπογραφών τους. Οι ειδήσεις παρουσιάζονται μεταφέροντας την τεχνική γλώσσα του επαγγέλματος όπως συναντάται στις πηγές. Η τακτική αυτή στοχεύει στο απάνθισμα των τεχνικών όρων που σχετίζονται με την ζωγραφική, τον 18ο και 19ο αιώνα και την κατάρτιση του σχετικού λεξικού της γλώσσας των καλών τεχνών στα Ιόνια νησιά, την ίδια περίοδο -αντικείμενο ωστόσο, μίας μελλοντικής εργασίας⁵. Στο σύνολο των πληροφοριών που παρατίθενται, έχουν συμπεριληφθεί και όσες αφορούν στην εργασία σε ναούς της υπαίθρου, ζωγράφων δρώντων παλαιότερα στην πόλη της Κέρκυρας γιατί ενδιαφέρει να γίνει γνωστή η μεταγενέστερη πορεία τους⁶. Στις υποσημειώσεις εκτίθενται όλα τα μέχρι σήμερα γνωστά στοιχεία, για την δραστηριότητα των ζωγράφων και γίνεται αναφορά στα υπογεγραμμένα ή αποδιδόμενα έργα τους που διασώζονται στο νησί, επίσης επεξηγείται η τεχνική γλώσσα

---

italiani relativi alla pittura nei fondi archivistici settecenteschi delle Isole Ionie, *Επετηρίδα Τμήματος Νεοελληνικών σπουδών*, Φιλοσοφική σχολή-Πανεπιστήμιο Μόσχας, Μόσχα 2000 (υπό έκδοση) αλλά κυρίως, η ίδια, *Η ζωγραφική των εικόνων στην Κέρκυρα τον 18ο αιώνα και ο αγιογράφος Σπυρίδων Σπεράντζας*, ανεκδ. διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2001 [στο εξής= Μελέντη, *Η ζωγραφική των εικόνων και ο Σπυρίδων Σπεράντζας*]. Οι πηγές της παρούσας μελέτης περιλαμβάνονται στην αρχαιακή σειρά, *Έγγραφα εκκλησιών* και φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στην Κέρκυρα.

5. Μία πρώτη στοιχειώδης απόπειρα συγκέντρωσης των σχετικών με την ζωγραφική όρων, έχει ήδη πραγματοποιηθεί, *ό.π.*, σμμ. 4.

6. Πρόκειται για περιπτώσεις όπως του ζωγράφου Φραγκίσκου Γιατρά, παρακάτω 13.

του επαγγέλματος. Φανερή η ανάγκη να παρουσιαστούν οι ζωγράφοι και το έργο τους, κατά την χρονολογική σειρά εμφάνισής τους στις πηγές. Στόχος της εργασίας, η παρακάτω απόπειρα -εφόσον τηρηθούν οι όροι που σημειώθηκαν ήδη- να μπορέσει να συμβάλει στην κατάρτιση ενός πληρέστερου χρονοδιαγράμματος της ζωγραφικής δημιουργίας στην Κέρκυρα, στις αρχές του 19ου αιώνα -περίοδο συχνών πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών, ιδιαίτερα σημαντικών για την τύχη του επτανησιακού κόσμου και ολόκληρου του ελληνισμού⁷.

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ, ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Στο πεδίο των εξελίξεων στην ζωγραφική, ενδιαφέρον παρουσιάζει το διάστημα 1797 -1830, η διαδικασία μετάβασης από την κατάσταση της τέχνης που μαθαίνεται στα πλαίσια του επαγγέλματος, σε αυτή της ζωγραφικής που διδάσκεται σε οργανωμένη σχολή και για ειδικούς λόγους⁸. Πρόκειται για μία σύγχρονη πρακτική αναγνώρισης της ζωγραφικής ως καλής τέχνης που μπορούσε να διδαχθεί μαζί με τις άλλες τέ-

---

7. Στις αρχές του 19ου αιώνα, το ένα πολιτικό καθεστώς διαδέχθηκε το άλλο, στα Ιόνια νησιά, τέλος της βενετικής κυριαρχίας 1797, Δημοκρατικοί γάλλοι 1797 -1799, Επανάστος Πολιτεία 1800 -1807, Αυτοκρατορικοί γάλλοι 1807 -1814, Βρετανική προστασία 1814 -1864.

8. Η ύπαρξη τέτοιου τύπου σχολής δεν έχει εντοπισθεί τον 18ο αιώνα, στην Κέρκυρα όπου λειτουργούσαν μικρά εργαστήρια ζωγράφων. Η ζωγραφική διδασκόταν ιδιωτικά σε αυτά τα εργαστήρια αλλά πιθανότατα και σε εκείνα των γλυπτών και ξυλογλυπτών όπως του ιταλού Luigi Bossi, στο τέλος του 18ου αιώνα. Αρχιτεκτονικό και τοπογραφικό σχέδιο δίδαξε ο Αντώνιος Στρατηγός στους εκπαιδευόμενους στην στρατιωτική σχολή που εγκαθίδρυσε η βενετική διοίκηση, το 1754, στην Κέρκυρα. Ο Στρατηγός και οι μαθητές του ανέλαβαν το 1761, την χαρτογράφηση της Κεφαλονιάς, Γιώργος Πηλείδης, Η βενετική στρατιωτική σχολή στην Κέρκυρα, τον 18ο αιώνα, *Πρακτικά ΣΤ Πανιωνίου Συνεδρίου* (Ζάκυνθος, 23 -27 Σεπτεμβρίου 1997), υπό έκδοση. Οπωσδήποτε, ειδικές γνώσεις σχεδίασης κατείχαν και οι στρατιωτικοί μηχανικοί του Σώματος των μηχανικών που εγκαθιδρύθηκε στην Κέρκυρα, το 1800 συνεχίζοντας την παρουσία και δράση των στρατιωτικών μηχανικών της ύστερης βενετικής περιόδου. Κοιτά σε ρώσο συνταγματάρχη μαρτυρείται ότι πήρε τα πρώτα μαθήματα ιχνογραφίας, ο Ιωάννης Βαπτιστής Καλοσγούρος ενώ στην δημόσια σχολή καλών τεχνών δίδαξε αρχιτεκτονική και σχέδιο από το 1818, ο αρχιτέκτονας -μηχανικός, Γεράσιμος Πιτζαμάνος που υπέγραφε εκτός από *ingegnere* και *pittore*, επικαλούμενος την ενασχόλησή του με την ζωγραφική. Για το Σώμα των μηχανικών την περίοδο που εξετάζουμε, Αφροδίτη Αγοροπούλου -Μπιρμπίλη, Η εγκαθίδρυση του Σώματος των μηχανικών (Corpo del

χνες⁹ -αποτέλεσμα τυπικής πλέον, κατοχύρωσης της κοινωνικής χειραφέτησής της¹⁰, - υιοθετημένη και από την ίδια την πολιτεία, για πρώτη φορά, στο χώρο των Ιονίων νησιών¹¹. Τα στοιχεία που πληροφορούν για την αλλαγή αυτή πρέπει να ανιχνευτούν προσεκτικά και αφού διαπιστωθεί καταρχήν σε ποιά είδη της ζωγραφικής αφορούν. Το παραπάνω ερώτημα θα μπορούσε να διατυπωθεί με δύο όψεις: πιο γενικά, ως ποιο είδος οριζόταν ζωγραφική τέχνη, ικανή να διδαχθεί *επιστημονικά* την περίοδο που μελετάμε στην Κέρκυρα και τα άλλα νησιά¹² και

Genio) στην Κέρκυρα κατά την διάρκεια της Επτανήσου Πολιτείας, *Πρακτικά συνεδρίου Επτανήσου Πολιτεία 1800 -1807*, (Κέρκυρα, Μάιος 2000), υπό έκδοση και Μαρία Μελέντη, *Η Επτανήσος Πολιτεία και η διαμόρφωση της όψης των πόλεων των Ιονίων νησιών: η περίπτωση της Κέρκυρας*, *Πρακτικά συνεδρίου: Επτανήσος Πολιτεία (1800 -1807), 200 χρόνια από την ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους*, (Αργοστόλι, Οκτώβριος 2000), υπό έκδοση. Για την δράση του Γεράσιμου Πιτζαμάνου και του Ιωάννη Βαπτιστή Καλοσογούρου, παρακάτω 4, 6 και Σ. Λυδάκης, *Οι Έλληνες ζωγράφοι*, 3, Αθήνα 1975, 35, 43 [στο εξής, Λυδάκης= *Οι Έλληνες*], επίσης, Δημήτρης Παυλόπουλος, *Σχολές Καλών Τεχνών τον 19ο αιώνα, Επτανησιακή τέχνη, Επτά ημέρες -ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 23 Φεβρουαρίου 1997, 3 [το τεύχος στο εξής= *Επτά ημέρες*] και Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 2, 295.

9. Η ζωγραφική δίδασκόταν παράλληλα με την γλυπτική, την χαρακτική, την ιχνογραφία, την καλλιγραφία, παρακάτω 5.

10. Για την κοινωνική κατάσταση των ζωγράφων, τον 18ο αιώνα, στην Βενετία και την βενετική επικράτεια, Michael Levey, *La pittura a Venezia nel Settecento*, Μιλάνο 1996, 1 -22, για το κοινωνικό πρόσωπο του ζωγράφου των εικόνων στα Ιόνια νησιά, την ίδια περίοδο, Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 1, 125 -129 και Αλκιβιάδης Χαραλαμπίδης, *Η ζωγραφική στα Επτάνησα, 18ος -20ος αιώνας*, *Εθνική Πινακοθήκη, 100 χρόνια- Τέσσερις αιώνες ελληνική ζωγραφική*, Αθήνα 1999, 54 -55 [ο τόμος στο εξής= *Εθνική Πινακοθήκη*] και ο ίδιος, *Συμβολή στη μελέτη της εφτανησιακής ζωγραφικής του 18ου και 19ου αιώνα*, Ιωάννινα 1978, 15 κ.έ. Γενικότερα για τον ζωγράφο-καλλιτέχνη, στην δυτική Ευρώπη, τον 18ο αιώνα αλλά και στις αρχές του 19ου, Daniel Arasse, *L' artista, L' uomo dell' Illuminismo*, Μπάρνι 1992, 245 -282 και Α. Boime, *Art in the Age of Revolution, 1750 -1800, A Social History of Modern Art*, 1, Σικάγο - Λονδίνο 1987, 30 κ.έ.

11. Η σταδιακή καθιέρωση νέου εκπαιδευτικού συστήματος εξέφρασε τάσεις εκσυγχρονισμού των θεσμών εκ μέρους των νέων καθεστώτων, στα Ιόνια νησιά. Από τα σύγχρονα εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως ήταν φυσικό, δεν μπορούσε να αποκλειστεί η διδασκαλία των καλών τεχνών. Η στάση αυτή έρχεται να κατοχυρώσει θεσμικά, την αναγνώριση της ζωγραφικής ως καλής τέχνης.

12. Ο ζωγράφος εικόνων αλλά και κοσμικής ζωγραφικής, Νικόλαος Καντούνης, σημείωσε σε ειλιπτάριο που συνοδεύει την γνωστή αυτοπροσωπογραφία του, σήμερα στις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης, *Καιρός καί μόχθος έδίδαξέ με πάντως καί ουδέεις*

πιο ειδικά, καταπόσο η θρησκευτική ζωγραφική -και όχι μόνο η δυτικότροπη- που είχε κυρίως καλλιεργηθεί τον προηγούμενο αιώνα στην Κέρκυρα, αναγνωριζόταν ως μορφή της ζωγραφικής τέχνης, την ίδια περίοδο¹³. Οπωσδήποτε ως ζωγραφική τέχνη οριζόταν η κοσμική ζωγραφική¹⁴. Αυτή είχαν διδαχθεί απευθείας από το ιταλικό περιβάλλον

ἄλλος τήνδε τήν ἐπιστήμην τῇ δυνάμει τοῦ βλέποντος τὰ τῆς γῆς καί πόλου οὐρανοῦ. Θύτης Νικόλαος Καντούνης, εἰμί ὁ λαλῶν καί μέμνησθέ μου φίλοι. Ονομάζεται ήδη εδώ, η ζωγραφική τέχνη ως επιστήμη, σύμφωνα με την σύγχρονη λογοκρατική αντίληψη της εποχής. Για το έργο, Λυδάκης, *Οι Έλληνες*, 1, εικ. 24.

13. Κάτω από μία άλλη οπτική το ίδιο ερώτημα θα διατυπωνόταν και ως εξής: επιχειρήθηκε η αποσύνδεση της θρησκευτικής ζωγραφικής παραγωγής από τον παραδοσιακό χώρο δημιουργίας της, τους ναούς και τα εργαστήρια των αγιογράφων και ενεργοποιήθηκε διαδικασία *εκκοσμίκευσης* της, προσδένοντάς την στους τρόπους λειτουργίας της κοσμικής ζωγραφικής και καλλιεργώντας την υπό την αιγίδα της ζωγραφικής ως καλής τέχνης, στις σχολές και στα καλλιτεχνικά εργαστήρια, στις αρχές του 19ου αιώνα ή θα πρέπει να αναζητήσουμε τελικά την διαδικασία της λεγόμενης *εκκοσμίκευσης*, όπως την ορίσαμε παραπάνω, σε μία μετεγενέστερη περίοδο και υπό την αιγίδα της λειτουργίας των θεσμών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (αθηναϊκή σχολή Καλών Τεχνών κ.λ.π); Τελικά, σε ποιά χρονική περίοδο και ποιο ιστορικό περιβάλλον μπορούμε να αναζητήσουμε στοιχεία *εκκοσμίκευσης* της θρησκευτικής τέχνης, αν αυτή υπήρξε; Μήπως μόνο όπου οι κρατικοί θεσμοί το επέτρεψαν;

14. Όπως έχει ήδη σημειωθεί και με βάση τα γνωστά στοιχεία, η κερκυραϊκή ζωγραφική δεν επέδειξε στο πεδίο της κοσμικής ζωγραφικής, παραγωγή ιοσόξια της ζακυνθινής, τον 18ο αιώνα. Ζωγραφικά έργα αυτού του τύπου φαίνεται να έρχονταν απευθείας από την μητρόπολη ή τις κοντινές πόλεις της Απουλίας, στην Κέρκυρα, το διοικητικό βενετικό κέντρο των Ιονίων νησιών και σημαντικότερο συγκοινωνιακό κόμβο. Η μόνιμη παρουσία της βενετικής διοίκησης και του στρατεύματος, βενετικής και ιταλικής προέλευσης,- πληθυσμιακών ομάδων που εκτελούσαν ειδικό έργο-, στην Κέρκυρα, συνετέλεσε και ευνόησε την καλλιέργεια ορισμένων μορφών ζωγραφικής και σχεδίασης όπως της διακοσμητικής ζωγραφικής, χρήσιμης ιδιαίτερα στις δημόσιες τελετές ή της αρχιτεκτονικής και τοπογραφικής σχεδίασης, απαραίτητων για τον πολεοδομικό σχεδιασμό και τις στρατιωτικές χαρτογραφήσεις. Καθοριστική στάθηκε και η στάση του φιλότεχνου και προστάτη της ζωγραφικής, στρατηγού Schulemburg, στις αρχές του αιώνα στην Κέρκυρα, για την ενίσχυση των δεσμών με την μητρόπολη και την τέχνη της. Στα αποτελέσματα της στάσης αυτής θα μπορούσαμε να εντάξουμε την μετέπειτα δράση των Δοξαράδων που είχαν υποστηριχθεί από τον Schulemburg. Η γεωγραφική απόσταση της Ζακύνθου από το κέντρο και η γειτνίασή της με την Κρήτη, είχε ως αποτέλεσμα την στενότερη σύνδεσή της με την μεγαλόνησο και τις μορφές τέχνης που είχαν καλλιεργηθεί εκεί. Όταν η Κρήτη περιήλθε στους Οθωμανούς, η Ζάκυνθος εμφανίστηκε η κύρια αποδέκτης της κρητικής ζωγραφικής παράδοσης όπου η κοσμική ζωγραφική είχε αποκτήσει πρωτεύουσα θέση και είχε επηρεάσει σημαντικά την ζωγραφική των εικόνων. Η παρουσία στην Ζάκυνθο ζωγράφων που δημιουργούσαν κοσμι-

και εντάξει στο πρόγραμμα διδασκαλίας τους, οι πρωτεργάτες των αλλαγών και αρχικοί συντελεστές των σχολών καλών τεχνών της εποχής, οι γλύπτες, Παύλος Προσαλέντης, Δημήτριος Τριβώλης -Πιέρης καθώς και ο αρχιτέκτονας, Γεράσιμος Πιτζαμάνος¹⁵. Αντίθετα, δεν είναι σαφές αν αναγνωριζόταν ως τέτοια, η θρησκευτική ζωγραφική και ιδιαίτερα η ζωγραφική των εικόνων, επανησιακού τύπου¹⁶. Παραμένει άγνωστο αν είχαν κάποια εξοικείωση με αυτή στην Κέρκυρα, πριν την περίοδο της μαθητείας τους στην Ιταλία, ο Προσαλέντης και ο Τριβώλης -Πιέρης, περίπτωση πιθανότερη για τον Πιτζαμάνο, γιό ιερέα και αγιογράφου. Η εκμάθηση της θρησκευτικής ζωγραφικής δεν μαρτυρείται καθόλου, στα εργαστήρια καλών τεχνών των παραπάνω καλλιτεχνών ή άλλων σύγχρονων ζωγράφων αλλά ούτε και στις σχολές που λειτούργησαν¹⁷. Ωστόσο, είναι γνωστή στην δημόσια σχολή, η συμμετοχή του ζωγράφου εικόνων, Σπυρίδωνα Βεντούρα, ως δασκάλου της τέχνης αλλά και αργότερα, του Διονυσίου Βέγια που είχε πειραματισθεί επίσης στην θρησκευτική ζωγραφική¹⁸. Άρα, δεν αποκλείεται να είχε συμπεριληφθεί με κάποιους τρόπους, η διδασκαλία της ζωγραφικής

κά θέματα καθόλη την διάρκεια του 18ου αιώνα, δηλώνει την ύπαρξη μίας τοπικής πλέον παράδοσης. Η παραγωγή των έργων κάλυπτε τις ανάγκες του νησιού αλλά και των γειτονικών Ιονίων, ιδιαίτερα κατά το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε να μιλήσουμε με την ευρύτερη έννοια του όρου, για την παρουσία μίας σχολής, οι συνθήκες εμφάνισης και λειτουργίας της οποίας εγγράφονται στην ιστορική εξέλιξη της κοινωνίας της Ζακύνθου, την συγκεκριμένη περίοδο.

15. Για τους τρεις καλλιτέχνες και δασκάλους των καλών τεχνών, παρακάτω 4 και 6, επίσης, για τον Παύλο Προσαλέντη και τον Δημήτριο Τριβώλη-Πιέρη, Θάνος Χρήστου, *Η γλυπτική στα Ιόνια νησιά (19ος αιώνας)*, ανεκδ. διδ. διατριβή, Τμήμα Ιστορίας-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1995, 11 κ.έ και *Λεξικό Ελλήνων*, 4, 74 -75 και 315.

16. Η χρήση του όρου, ζωγραφική των εικόνων επανησιακού τύπου, είναι συμβατική εδώ. Ο όρος δηλώνει την αγιογραφία των εικόνων της μεταβυζαντινής παράδοσης, στα Ιόνια νησιά, έργων που δημιουργήθηκαν παράλληλα με αυτά της θρησκευτικής ζωγραφικής διακοσμητικής χρήσης. Θρησκευτική ζωγραφική με την ευρύτερη χρήση του όρου μπορεί να οριστεί η δημιουργία και των δύο παραπάνω τύπων ζωγραφικής.

17. Σημειώνουμε ότι οι παρατηρήσεις αυτές στηρίζονται στις υπάρχουσες μαρτυρίες των πηγών ή στην σιωπή τους, σχετικά με τα παραπάνω θέματα. Δεν αποκλείεται στο μέλλον να έρθουν στο φως νέα στοιχεία για την λειτουργία των εργαστηρίων και των σχολών, μετά την εξέταση πηγών που δεν έχουν μέχρι σήμερα, μελετηθεί.

18. Για τον Σπυρίδωνα Βεντούρα και τον Διονύσιο Βέγια, *Λεξικό Ελλήνων*, 1, 167 - 168 και 175 -176, επίσης, παρακάτω 26 και 5, σημ. 21.

των εικόνων και κυρίως, των θρησκευτικών παραστάσεων σε ευρείες επιφάνειες, σε αυτή της αποκαλούμενης ζωγραφικής τέχνης, να συνέβαινε επομένως εκτός των ναών και των παραδοσιακών εργαστηρίων των *αγιογράφων*, *εικονογράφων* και να δηλώνονταν με τον γενικευτικό όρο, εκμάθηση της ζωγραφικής τέχνης. Σε μία τέτοια περίπτωση όπου η κοσμική και θρησκευτική ζωγραφική θα είχαν συνταιριαστεί και ενταχθεί σε ενιαίο σύστημα διδασκαλίας της ζωγραφικής, οι πληροφορίες για τις *επιστημονικότερες* πρακτικές εκμάθησης των ειδικών σχολών θα διαφώτιζαν αρκετά τις αλληλεπιδράσεις των δύο ειδών, σε μορφολογικό και τεχνικό επίπεδο. Ελπίζουμε η *τράπεζα πληροφοριών* για την ζωγραφική να μπορεί να απαντήσει, στο μέλλον, σε παρόμοιες υποθέσεις. Ας παρακολουθήσουμε όμως σύντομα την πορεία της ζωγραφικής ως καλής τέχνης αλλά και της θρησκευτικής ζωγραφικής, τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, εξετάζοντάς τις ξεχωριστά και με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία.

Μία σύντομη αναδρομή στα ιστορικά ορόσημα της περιόδου που καθιέρωσαν την διδασκαλία της ζωγραφικής ως καλής τέχνης, βοηθά να κατανοήσουμε τις νέες συνθήκες στην δημιουργία της ζωγραφικής, την λειτουργία της εκτός του θρησκευτικού *περίγυρου*, την καλλιέργειά της προς τέρψη των ιδίων των καλλιτεχνών και των μαθητών τους και την αναπόφευκτη τελικά εξάρτησή της από τις προτιμήσεις των φορέων της πολιτικής εξουσίας. Οι αποφάσεις των τελευταίων συνέβαλαν ώστε να καταστεί προσιτή στο ευρύτερο κοινό. Την ανήγαγαν σε *επιστήμη*, προστατεύοντάς την και χορηγώντας την. Η διαμόρφωση των καταστάσεων αυτών όπως έχει ήδη σημειωθεί, πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Πριν λήξει ο 18ος αιώνας, στα σχέδια της γαλλικής κυριαρχίας 1797 -1799, για την εφαρμογή και λειτουργία της δημόσιας εκπαίδευσης, δεν φαίνεται να συμπεριλήφθηκε η εκμάθηση των καλών τεχνών. Η κατάσταση δεν τροποποιήθηκε την βραχύβια περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας, κατά την διάρκεια της οποίας λειτούργησε ωστόσο, για πρώτη φορά, το καλλιτεχνικό εργαστήριο του Παύλου Προσαλέντη και του Δημητρίου Τριβώλη -Πιέρη και έδρασε ο σύγχρονός τους, Γεράσιμος Πιτζαμάνος¹⁹. Πρέπει να αναμείνουμε μέχρι το 1808, για την

---

19. Καλλιτεχνική σχολή μαρτυρεί ο Τώνης Σππτέρης ότι λειτούργησε στην Κέρκυρα, στις 8 /20 Νοεμβρίου 1805. Ο ίδιος κατέγραψε ότι το 1806, δίδαξαν σε αυτήν τις καλές τέχνες -πιθανότατα και την ζωγραφική - ο Παύλος Προσαλέντης και ο Γεράσιμος

ίδρυση καλλιτεχνικού τμήματος, μεταξύ των άλλων, στην Ιονική Ακαδημία όπου διδάχθηκε και η ζωγραφική. Επίσης, μέχρι το 1811, για την λειτουργία της ιδιωτικής οργανωμένης σχολής του Παύλου Προσαλέντη²⁰ όπου διδάχθηκαν δωρεάν η ζωγραφική και η ιχνογραφία μαζί με τις άλλες τέχνες, και τέλος, μέχρι το 1815, για την μετατροπή της σχολής αυτής σε δημόσια, χρηματοδοτημένης από την βρετανική διοίκηση. Ο Προσαλέντης διύθυσε την σχολή μέχρι τον θάνατό του, το 1837²¹. Αργότερα συνέχισε να λειτουργεί με διευθυντή τον Διονύσιο Βέγια. Είναι γνωστό ότι σχέδιο και ζωγραφική δίδαξαν στην πρώτη αυτή δημόσια σχολή καλών τεχνών, ο Γεράσιμος Πιτζαμάνος, ο Σπυρίδων Βεντούρας και ο Διονύσιος Βέγιας²². Συγχρόνως, μεμονωμένες πε-

---

Πιτζαμάνος με μισθό σαράντα τάλιρα ενώ την ίδια περίπου περίοδο, στην Κεφαλονιά και στην Ζάκυνθο λειτουργήσαν καλλιτεχνικές σχολές με δασκάλους τον Ιωάννη Βάλσαμο και τον Διονύσιο Καλλυβωκά, Τώνης Σπυτέρης, *Τρεις αιώνες νεοελληνικής τέχνης 1669 -1967*, 1, Αθήνα 1979, 8 -9. Ο Σπυτέρης δεν παραθέτει πηγές για τις παραπάνω πληροφορίες και πιθανότατα συγχύζει τις μαρτυρίες για την διδασκαλία του Προσαλέντη, σε δημόσιο εκπαιδευτήριο το 1805, με την διδασκαλία του στην δημόσια σχολή καλών τεχνών που λειτουργήσε αργότερα. Πότε πρωτολειτούργησε η σχολή της Ζακύνθου είναι αμφίβολο. Ο Διονύσιος Καλλυβωκάς που αναφέρθηκε ως δάσκαλος, στην σχολή αυτή από τον Σπυτέρη, γεννήθηκε το 1806 και την περίοδο 1806 -1820 βρισκόταν σε παιδική και εφηβική ηλικία. Για το θέμα αυτό, Δώρα Μαρκάτου, *Επτανησιακή ζωγραφική*, οι σημαντικότεροι ζωγράφοι του 19ου αιώνα και η παρουσία τους στην νεοελληνική τέχνη, *Επτά ημέρες*, 17. Για τις εικαστικές τέχνες στα Ιόνια νησιά, στις αρχές του 19ου αιώνα και την δράση συγκεκριμένων καλλιτεχνών, επίσης η ίδια, *Οι εικαστικές τέχνες στην Επτανήσο στις αρχές του 19ου αιώνα*, *Πρακτικά συνεδρίου Επτανήσος Πολιτεία (1800 -1807)*, 200 χρόνια από την ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, (Αργοστόλι, Οκτώβριος 2000), υπό έκδοση.

20. Την ίδρυση της καλλιτεχνικής σχολής του Παύλου Προσαλέντη τοποθετεί ο Θάνας Χρήστου το 1811, σε αντίθεση με τον Δημήτρη Παυλόπουλο και παλαιότερους μελετητές όπως τον Τώνη Σπυτέρη που τοποθέτησαν την ίδρυση αυτή, το 1810. Για το θέμα αυτό, Θ. Χρήστου, *Επτανησιακή γλυπτική*, *Επτά ημέρες*, 9 και Χρήστου 1995, 13.

21. Ο καθ. Σ. Λυδάκης, παρατηρεί ότι πρόκειται ουσιαστικά για την πρώτη σχολή καλών τεχνών στον ελληνικό χώρο, Λυδάκης, *Οι Έλληνες*, 3, 43.

22. Η χρονική διάρκεια της συμμετοχής του Διονυσίου Βέγια στην ομάδα των μεταγενέστερων ζωγράφων της καλλιτεχνικής σχολής του Προσαλέντη, δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί με ακρίβεια. Ο ζωγράφος που έζησε την περίοδο 1819 -1884, ήταν κεφαλονίτικης καταγωγής, Δεν αποκλείεται να σχετιζόταν με τον εκπρόσωπο της συντεχνίας των χρυσοχών στην Κέρκυρα, στις αρχές του αιώνα, Αναστάσιο Βέγια. Είχε σπουδάσει στην Ιταλία όπου μαρτυρείται ότι βραβεύτηκε για την επίδοσή του. Υπήρξε διευθυ-

ριπτώσεις καλλιτεχνών που ασχολήθηκαν δευτερευόντως με την ζωγραφική, προσέφεραν τις υπηρεσίες τους και ως δάσκαλοι της τέχνης αυτής ή εξέφρασαν τους προβληματισμούς τους στο θεωρητικό πεδίο της, γεγονός που μαρτυρεί, την αποδέσμευση της καλλιέργειας της ζωγραφικής ως τέχνης από τους περιορισμούς του επαγγέλματος, ισχυρούς στο παρελθόν. Ο γλύπτης, Δημήτριος Τριβώλης -Πιέρης, μέλος της Ιονικής Ακαδημίας, δημοσίευσε στο *Mercurio Letterario*, στις 15 - 27 Ιουλίου του 1806, την μελέτη του *Intorno al triumvirato pittorico* και ο χαράκτης, Αντώνιος Βίλλας, προσφέρθηκε σε αγγελία στην *Gazzetta delle Isole Ionie*, στις 4 Φεβρουαρίου 1815, να διδάξει σχέδιο, καλλιγραφία, προσωπογραφία και χαρακτική²³. Αργότερα, την τρίτη δεκαετία του αιώνα, το ίδιο με τον Βίλλα έπραξε στο εργαστήριο γλυπτικής του, επίσης χώρο δωρεάν διδασκαλίας των καλών τεχνών, ο Ιωάννης Βαπτιστής Καλοσογούρος²⁴. Οι γνωστές πρακτικές διδασκαλίας της ζωγραφικής φαίνεται ότι μετατράπηκαν. Στη δημόσια σχολή καλών τεχνών οι μαθητές ζωγράφοι όπως και οι γλύπτες, γνώριζαν απευθείας εικονογραφικά πρότυπα της αρχαίας τέχνης αφού μπορούσαν να δουν και να αντιγράψουν τέτοια στην συλλογή αρχαίων αντικειμένων του Προσαλέντη που βρισκόταν σε έκθεση στην σχολή, συγχρόνως και με την διδασκαλία των τεχνών. Λειτουργοί της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης διατελούσαν πλέον οι σύγχρονοι καλλιτέχνες που είχαν σπουδάσει τις καλές τέχνες και πειραματιστεί σε περισσότερες από μία²⁵.

Παράλληλα, οι μαρτυρίες τροποποίησης της παραδοσιακής μεθό-

ντής της δημόσιας σχολής καλών τεχνών μετά τον Προσαλέντη, ασχολήθηκε, εκτός των άλλων, με την προσωπογραφία και δημιούργησε σειρά προσωπογραφιών των προέδρων της Ιονίου Γερουσίας, Υπήρξε χαράκτης. Διασώζονται τέσσερις χαλκογραφίες του, η μία εκ των οποίων υπήρξε αντίγραφο χαλκογραφίας του Lemercier, με θέμα έναν έλληνα αγωνιστή, *Stamatoroulios* 1993, 76.

23. Είναι γνωστή η χαλκογραφία του Βίλλα όπου έχει απεικονιστεί ο αρμοστής Άνταμ. Για την δράση του Βίλλα, Σπυτέρης 1979, 1, 119 και Νίκος Γρηγοράκης, *Χαράκτες της Κέρκυρας, Επτά ημέρες*, 12.

24. Την πληροφορία αυτή, Σ. Λυδάκης, *Οι Έλληνες γλύπτες-νεοελληνική γλυπτική*, Αθήνα 1981, 29.

25. Οι σύγχρονοι καλλιτέχνες δημιούργησαν στις περισσότερες μορφές αναπαραστατικής τέχνης, για παράδειγμα ο Παύλος Προσαλέντης υπήρξε γλύπτης και χαράκτης όπως άλλωστε και ο Ιωάννης Βαπτιστής Καλοσογούρος. Με την γλυπτική είχε πειραματιστεί ο Γεράσιμος Πιτζαμάνος όπως φανερώνει η ενυπόγραφη από τον ίδιο, προτομή του Ιωάννη Καποδίστρια, το 1816. Ο ίδιος, ως ζωγράφος, ασχολήθηκε με την τοπιογραφία. Έχει

δου στην διδασκαλία της θρησκευτικής ζωγραφικής και ιδιαίτερα της ζωγραφικής των εικόνων, τέχνης συνδεδεμένης με τις ανάγκες των ενοριών και των πιστών, παρουσιάστηκαν μάλλον ανύπαρκτες, την περίοδο που εξετάζουμε²⁶. Οι ζωγράφοι των εικόνων αγιογραφούσαν στους ναούς σε συνεργασία με τους μαθητές τους ή τους συναδέλφους τους, εφαρμόζοντας τις γνωστές παλιές τεχνικές, στο *ξηρό* και στο *νατουράλε*²⁷. Η σταδιακή εξάλειψη των βενετικών τζεκινίων από την αμοιβή τους, σημείωσε την μόνη αλλαγή στην πρακτική διαδικασία του επαγγέλματός τους, σχετική με τις νομισματικές μετατροπές στις συλλογές της περιόδου. Κάποιοι από τους ζωγράφους αυτούς, μετέφεραν τους ζωγραφικούς τους τρόπους στην αγιογράφηση των ορθόδοξων ναών, στις ιταλικές πόλεις όπως ακριβώς προκάτοχοί τους επτανήσιοι αγιογράφοι -οι περισσότεροι κερκυραϊκής προέλευσης- είχαν πράξει ήδη, στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα. Συνέβαλαν επομένως στις τελευταίες μεταλαμπαδεύσεις της επτανησιακής θρησκευτικής ζωγραφικής σε ένα χώρο από τον οποίο η ίδια είχε αντλήσει τους αιώνες μετά την Άλωση, κυρίως διδάγματα μορφολογίας²⁸. Συγχρόνως με τους εκπροσώπους της κοσμικής ζωγραφικής που στράφηκαν και πάλι, κατά το πρώτο ήμισυ του αιώνα, προς την ιταλική ζωγραφική για να διδασχθούν, να καλλιεργήσουν και να μεταφέρουν στα Ιόνια νησιά, είδη όπως η τοπιογραφία, η ηθογραφία και η αναπαράσταση ιστορικών

σωθεί έργο του με τοπίο από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης. Επίσης, δημιούργησε μία σειρά απεικονίσεων με τοπικές ενδυμασίες των ελληνικών περιοχών που φυλάσσεται σήμερα στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, τ.2, σ. 295.

26. Ο Δανιήλ Κόκκας αγιογραφούσε με την βοήθεια του μαθητή του ή συνεργάτη του, παρακάτω 28, 30. Στην Κεφαλονιά, ο Γεράσιμος Πιτζαμάνος μαθήτευσε κοντά στον ιερέα και αγιογράφο πατέρα του, Βικέντιο Πιτζαμάνο όπως ήδη αναφέρθηκε και Παυλόπουλος, *ό.π.*, σμ. 7. Αγιογράφος υπήρξε και ο αδελφός του Παναγής. Χατζηδάκης *Έλληνες ζωγράφοι* τ.2, σ. 297.

27. Την διατήρηση των παραδοσιακών τεχνικών της ζωγραφικής των εικόνων εντόπισε ο Γιάννης Ρηγόπουλος σε εικόνα του 1828, στον ναό του Αγ. Χαραλάμπους, στο Ποτάμι Ζακύνθου, έργο του Δημητρίου Νομικού που πιθανότατα έδρασε στην Ζάκυνθο. Το ίδιο παρατήρησε και σε μία άλλη εικόνα, έργο του ιερέα Γερασίμου Κόκκινου του 1825, στον ναό της Αγ. Τριάδας, στο Ληξούρι Κεφαλονιάς, Γιάννης Ρηγόπουλος, Κριτοφλαμανδική τέχνη, η επιβίωση της τον 19ο αιώνα σε μία εικόνα του Δ. Νομικού, *Επτά ημέρες*, 31. Για τον Κόκκινου, Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 2, 98 -99. Για την τεχνική *νατουράλε*, στην ζωγραφική εικόνων τον 18ο αιώνα, Χαλαραμπίδης 1999, 58 κ.έ.

28. Τα πορίσματα από την πρόσφατη έρευνά μας για την δράση των ζωγράφων επα-

συμβάντων, οι αγιογράφοι ανταπέδωσαν μία ορθόδοξη ζωγραφική εικόνα με επανησιακό σχήμα, αποτέλεσμα της μακρόχρονης συνδιαλλαγής με την ιταλική τέχνη και ενδυνάμωσαν προσωρινά την ορθόδοξη παράδοση στον ιταλικό χώρο. Την διαδικασία αυτή ανέκοψε ήδη στο πρώτο ήμισυ του αιώνα, η απόπειρα εκ μέρους της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας να παύσει η λειτουργία ναών όπου η λατρεία των εικόνων ορθόδοξης παράδοσης επιτρεπόταν και διατηρείτο μεταξύ άλλων ορθόδοξων στοιχείων, με στόχο να μετατραπούν οι ναοί αυτοί σε λατινικούς²⁹.

Αμέσως μετά το πέρασμα στην δεύτερη φάση του αιώνα, η ενσωμάτωση των Ιονίων νησιών στο ελληνικό κράτος μετέτρεψε την αυτόνομη περιοχή σε περιφέρεια, κατάργησε τα πνευματικά της ιδρύματα και κατήυθνε σταδιακά τους μαθητευόμενους ζωγράφους προς την αθηναϊκή Σχολή Καλών Τεχνών όπου διαμορφώνονταν οι όψεις της νεοελληνικής ζωγραφικής, προσανατολισμένες και εμπνευσμένες όχι πλέον, από τις ιταλικές αλλά από νέες, ευρωπαϊκές πηγές³⁰. Προσπάθειες όπως αυτή της λειτουργίας της ιδιωτικής σχολής του Χαράλαμπου Παχή στην Κέρκυρα, αποτέλεσαν τα τελευταία δείγματα της κερκυραϊκής συμβολής στην οργανωμένη καλλιτεχνική εκπαίδευση πριν το τέλος του αιώνα αλλά όχι, και της σύνδεσης της με την ιταλική ζωγραφική³¹. Οι προσανατολισμοί στην νεοελληνική τέχνη, δεν άφησαν ανε-

---

νησιακής καταγωγής, στις ελληνικές παροικίες των πόλεων της Ιταλίας και της Δαλματίας, την περίοδο 1750 -1850 ελπίζουμε να δουν σύντομα το φως σε σχετική μελέτη. Ήδη, έχει παρουσιαστεί η δράση του Σπυρίδωνα Σπεράντζα στην Τεργέστη, την περίοδο 1786 -1818, Μελέτη, *Η ζωγραφική των εικόνων και ο Σπυρίδων Σπεράντζας*, ό.π., σμ. 4.

29. Μία τέτοια περίπτωση συναντάμε, στο Λέτσε, στην Απουλία όπου ο ουνιτικός ναός του Αγ. Νικολάου δέχθηκε ισχυρή πολεμική προκειμένου να μετατραπεί σε λατινικό στην πέμπτη δεκαετία του 19ου αιώνα, λίγο μετά τον θάνατο του ιερέα και αγιογράφου, του κερκυραϊκής προέλευσης, Δημητρίου Μπογδάνου. Ο ζωγράφος υπήρξε εξειδικευμένος με την κερκυραϊκή ζωγραφική των εικόνων. Μαρία Μελέτη, *Ο Δημήτριος Μπογδάνος και η ζωγραφική των εικόνων στο Λέτσε τον 18ο αιώνα*, *Η ελληνική παρουσία στην Απουλία*, Κέρκυρα 2001 (υπό εκτύπωση) και ό.π., σμ. 28.

30. Για τους προσανατολισμούς της νεοελληνικής ζωγραφικής και τους παράγοντες που επέδρασαν στην διαμόρφωσή τους, Νέλλη Μισορλή, *Τάσεις στην ελληνική ζωγραφική του 19ου αιώνα και κοινωνικές εξελίξεις*, *Εθνική Πινακοθήκη*, Αθήνα 1999, 63 κ.έ, αλλά και Έφη Αγαθονίκου, *Το Παρίσι και οι Έλληνες ζωγράφοι του 19ου αιώνα*, ό.π., 77 κ.έ.

31. Η σχέση με την Ιταλία και η απευθείας τροφοδότηση της επανησιακής εκπαίδευ-

ππρέαστη την θρησκευτική ζωγραφική που δέχθηκε την δική της νέα δυτική επίδραση, ξεκομμένη από την επτανησιακή παράδοση, την κερκυραϊκή και άλλη. Στην εξελικτική πορεία ωστόσο της τελευταίας, δεν έλειψαν οι νεώτεροι καρποί, ενδιαφέρον αντικείμενο μελλοντικής εξέτασης με στόχο, την ανασύνθεση της πλήρους εικόνας της επτανησιακής θρησκευτικής ζωγραφικής, τον 19ο αιώνα³².

ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΕΙΚΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ, ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Οι πηγές που εξετάστηκαν, παρουσίασαν είκοσι πέντε ζωγράφους να εργάζονται στους ναούς της πόλης, στις αρχές του 19ου αιώνα, αρκετοί από τους οποίους, υπήρξαν ιερωμένοι ή ψάλτες. Γνωστοί έχουν γίνει εξαιτίας της δράσης τους, κατά το δεύτερο ήμισυ του προηγούμενου αιώνα, ο Θεόδωρος Αγγελάτος, ο Σπυρίδων Βεντούρας, ο Φραγκίσκος Γιατράς, ο Άγγελος Δημησιάνος, ο Δανιήλ Κόκκλας, ο Ιωάννης Κονοφάος και ο Γεώργιος Πανδής. Οι περισσότεροι εκτέλεσαν εργασίες ζωγραφικής, χρωματισμών και επιχρυσώσεων ή επαργυρώσεων ενώ ορισμένοι, ασχολήθηκαν μόνο με τα δύο τελευταία είδη. Αυτοί έχουν συμπεριληφθεί στην ομάδα των ζωγράφων γιατί υπέγραφαν ως τέτοιοι. Δεν αποκλείουμε την πιθανότητα να είχαν δημιουργήσει ζωγραφικά έργα για τα οποία οι πηγές μας σιωπούν ενώ κάποιες άλλες ίσως μαρτυρήσουν, στο μέλλον³³.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΙΣΑΡΗΣ ιερομόναχος, 1800-1824. Ο Νικόλαος

σης με καλλιτεχνικό δυναμικό εκπαιδευμένο στην γειτονική χώρα δεν έπαυσε να ισχύει μέχρι τις μέρες μας, αν και αποδυναμώθηκε αρκετά, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου και για ένα περίπου αιώνα.

32. Επιχειρείται -κατά περίπτωση- στις μέρες μας, η αναβίωση των βυζαντινών προτύπων στην θρησκευτική ζωγραφική της Κέρκυρας και των άλλων Ιονίων νησιών. Μορφές του 18ου και 19ου αιώνα όταν είναι αδύνατο να διασωθούν, αντικαθίστανται από νέες, πιστότερες σε μία παραδοσιακότερη τεχνοτροπία, σε μεταβυζαντινά πρότυπα ζωγραφικής του 15ου-16ου και 17ου αιώνα. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στην σημερινή έλλειψη δημιουργίας των επτανησιακών τύπων και αντανάκλα την μειωμένη ζήτηση, κυρίως από το περιβάλλον της Εκκλησίας.

33. Σημειώνουμε και πάλι ότι η παρούσα εργασία καταθέτει την πρώτη δυνατή συλλογή ειδώσεων από τις αρχαιακές πηγές σχετικά με την ζωγραφική παραγωγή στην Κέρκυρα, στις αρχές του 19ου αιώνα. Παρουσιάζεται επομένως εδώ, κάθε σχετική με

Καίσαρης³⁴ μαρτυρείται ιερέας στον ναό των Αγ. Βασιλείου και Στεφάνου, από το 1800 μέχρι το 1828³⁵. Στην πρώτη Απριλίου 1802, χρωμάτισε τον *μπούσαλα*, την κάλπη της ψηφοφορίας στην ενορία των Αγ. Πατέρων και έλαβε για την εργασία αυτή, οκτώ λίρες³⁶. Στις 25 Μαΐου 1802, ο ίδιος ιερέας, Νικόλαος Καίσαρης, αμοιόφηκε με δεκαέξι βενετικά αργυρά τάλιρα από τους επιτρόπους του ναού της Υ.Θ.Υψηλής για να χρωματίσει με πράσινο χρώμα τις δύο θύρες του ναού και με γαλανό τους δύο *μπουσουλούς* των θυρών αυτών, το σιδερένιο διάφραγμα των *μετζαλούνων* και τους *καλανάρχους*. Επιχρύσωσε επίσης - με *χρυσάφυ φίνο*- τα *πντάγια* των *μπουσουύλων* και τα πέρασε με γαλανό χρώμα. Τέλος, *εμακιάρισε* την *μπάνκα* με *φύντο ρεμέσο*³⁷. Στον κώδικα διαχείρισης του ναού της Υ.Θ.Υψηλής καταγράφηκε στα έξοδα

την ζωγραφική δραστηριότητα ακόμα και όταν δεν πρόκειται για την ζωγραφική των εικόνων ή των πινάκων αλλά για επιχρυσώσεις, χρωματισμούς κ.ά. Για την επιχρυσωση και την βερνίκωση των ζωγραφικών έργων, τον 18ο και 19ο αιώνα, Δουλγερίδης 2000, 261 κ.έ, 263 κ.έ, 322 κ.έ, 331 κ.έ.

34. Το όνομα έχει καταγραφεί και ως Νικόλαος Κιαίσαρης ή Κιέσαρης ενώ στην ιταλική, *Niccolo Chiessari*, παρακάτω 30. Στον κώδικα διαχείρισης του ναού της Αγ. Παρασκευής Βαρυπατάδων καταγράφηκε ότι ο ιερέας Νικόλαος Καίσαρης διατελούσε το 1800, *πακτονάρης*, των εσόδων των ναών του Παντοκράτορα και του Αγ. Στεφάνου, παρεκκλησιών της Αγ. Παρασκευής Βαρυπατάδων και κατέβαλε στους διαχειριστές του ναού αυτού διακόσια τριάντα τάλιρα, (*παχτονάρης*, *πακτονάρης*= ο διαχειριστής, ο εισπράκτορας του πάκτου), Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 53 Αγ. Παρασκευής Βαρυπατάδων, δέσημ 305, φ. 124ν. Πιθανότατα ο ζωγράφος και ιερέας, Νικόλαος Καίσαρης να σχετίζονταν με τον συνωνόματο επίτροπο του ναού της Αγ. Τριάδας που από το 1765, συμμετείχε στην διαχείριση του ναού αυτού (Γ.Α.Κ, *Έγγραφα*, Φ. 94 Αγ.Τριάδα, δέσημ χ.α. φ. 83r, 87v, 103r).

35. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 232 Αγ. Βασίλειος και Στέφανος, λυτά έγγραφα, αρ. 8, 12, 13, 15, 18, 21, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 43, 52, 87, 93, 94 κ.ά. Για τον ναό των Αγ. Βασιλείου, Αλίκη Νικηφόρου-Testone, *Δημόσιες τελετές στην Κέρκυρα κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας*, Αθήνα 1999 [στο εξής= Νικηφόρου 1999], 510, Nondas Stamatopoulos, *Old Corfu*, Κέρκυρα 1993 [στο εξής= Stamatopoulos 1993], 301 και Σπυρίδων Παπαγεωργίου, *Ιστορία της εκκλησίας της Κέρκυρας*, Κέρκυρα 1920, 203 [στο εξής= Παπαγεωργίου 1920].

36. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες και Αρσένιος, λυτό έγγραφο, αρ. 62. *μπούσαλα* < *bussolo*, *bossolo*, *bosso*= κουτί, κιβώτιο, κουτί για προσφορές, Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Βενετία 1856 (Φλωρεντία 1993), 93 [στο εξής= Boerio 1993].

Για τον ναό των Αγ. Πατέρων, Νικηφόρου 1999, 510 και Παπαγεωργίου 1920, 203.

37. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή και Αγ. Ιωάννης ο Ελεήμων, δέσημ

του 1811, η καταβολή δύο λιρών στον Νικόλαο Καίσαρη για να περάσει με λευκό χρώμα τις ξύλινες *τόρτζες* του ναού³⁸. Την πρώτη Ιουλίου 1816, ο *reverendo Don Nicolo Chiesari, Pitore* έλαβε για την επιχρύσωση των *brazoletti di fero con le sue foglie a mordente* και την επαργύρωση σε τέσσερα ξύλινα *candellieri*, τάλιρα εξήντα εννέα και γρόσια δύο³⁹. Στις 18 Μαρτίου 1819, υπέγραψε απόδειξη πληρωμής επειδή στις δύο δεσποτικές εικόνες, Χριστού και Υπεραγίας Θεοτόκου

3, φ. 33r.

μποουσούλους, μποουσούλων < busole, ιταλ. bussola= θύρα με φεγγίτη, θύρα με τζάμι, οι θύρες που ακολουθούν τις εξωτερικές του ναού προς το εσωτερικό, τα εσώθυρα. Το στοιχείο προέρχεται από την δυτική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική.

μετζαλούνων < mezaluna, lunetta, mezzaluna= φεγγίτης, κενός χώρος, διάχωρο, φεγγίτης σε σχήμα ημισελίνου, Boerio 1993, 415.

καλανάρχους, καλανάρχοι= αναλόγια των ψαλτηρίων, ξύλινα αναλόγια όπου τοποθετούν τα βιβλία οι ψάλτες. *Καλανάρχος, κανονάρχος*= ο βοηθός του ψάλτη, Εμμανουήλ Κριαράς, *Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*, Αθήνα 1995, 639.

φίνο < fine= λεπτό, φίνο.

πντάγια < intaglio= λάξευση, σκάλισμα, λαξευμένο αντικείμενο.

εμακιάρισε < machiare, machiar < macchiare= ζωγραφίζω, κηλιδώνω, σπιλώ, ζωγραφίζω αφήνοντας κηλίδες.

μπάνκα < banca, panca, banco= έδρανο, μπάγκος, Boerio 1993, 60.

φύντο ρεμέσο, φίντο < finto= προσποιητός, υποκριτικός, ψεύτικος, τεχνητός, *ρεμέσο* < remesso= όρος που προέρχεται από την επιπλοποιία και δηλώνει την τοποθέτηση χρωματιστών κομματιών ξύλου σε μία επιφάνεια προκειμένου να δημιουργηθεί η οφθαλμαπάτη του ψηφιδωτού, Boerio 1993, 563. *Φίντο ρεμέσο*, η ζωγραφική απόδοση γραμμοσκιάσεων στην επιφάνεια του τοίχου, συνήθης διακόσμηση των καλυμμένων με ύφασμα εσωτερικών κινών ή παραστάδων των ναών στα Ιόνια νησιά.

τάλιρα, παρακάτω σημ 62.

Για τον ναό της Υ.Θ.Υψηλής, Stamatoroulos 1993, 302 και Παπαγεωργίου 1920, 209. 38. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή, δέσμη 1, φ. 46r.

τόρτζες < torcia= δάδα, πυρός, λαμπάδα.

39. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 19r.

brazoletti di fero con le sue foglie amordente, brazzaletti, brazaletti, brazoletti, πρατζολέτα < brazzale, brazzaletto da feral, braccio di fanale= σιδερένια βάση πάνω στην οποία στηρίζεται ένα φανάρι, Boerio 1993, 98.

a mordente < mordere= κεντώ, επεξεργάζομαι, *a mordente*= τεχνική συγκόλλησης των φύλλων χρυσού και επεξεργασμένου αργύρου σε μία επιφάνεια, τεχνική αργυροχόας, Boerio 1993, 425.

candellieri, candelliere= κηροστάτης, κηροπήγιο.

Οι ζωγράφοι επαργύρωναν όπως επιχρύσωναν τα ξύλινα αντικείμενα των ναών για διακοσμητικούς λόγους.

έκαμε τα ιμάτια καινά και τους εχρισόσανε και τα γαλόνια, ακόμι εχρίσοσε και έξη κασκάδες ινταγιάδες δια τους τρις μπουσουλους της αυτής αγίας μονής. Πληρώθηκε επτά τάλιρα από τον Άγγελον Καίσαρην, επίτροπο του ναού των Αγ. Πατέρων και Αρσενίου στην πόλη της Κέρκυρας. Έχει σημειωθεί, *πλερομένος και ευχαριστημένος* και υπέγραψε, *Νικόλαος ιερομόναχος Καίσαρις, βεβαιώ*⁴⁰. Στις 22 Απριλίου του ίδιου χρόνου ο ζωγράφος αμοιόφηκε για τα έξοδα των υλικών της ζωγραφικής του στον ναό των Αγ. Πατέρων⁴¹. Στις 20 Ιανουαρίου 1824, ο Νικόλαος Καίσαρης έλαβε τριάντα έξι τάλιρα από τον Πέτρο Μαρκέζε, επίτροπο του ναού των Αγ. Πατέρων για τις εργασίες που είχε εκτελέσει στην παράσταση των τεσσάρων ιεραρχών στην κόγχη του βήματος, στις δύο θύρες της Πρόθεσης με την παράσταση του Ευαγγελισμού εξωτερικά και δύο αγγέλων εσωτερικά, στο προσκυνητάριο, *ντεπόζιτο*, της Θεοτόκου όπου χρωμάτισε και διακόσμησε με στίγματα χρώματος *λάπις λάζολι* και χρυσού. Με χρυσό είχε περάσει την κορνίζα του προσκυνηταρίου όπως και την εικόνα των αγίων Πατέρων. Την τελευταία είχε συντηρήσει και περάσει με βερνίκι. Το ίδιο πραγματοποίησε στο Τρίμορφο, στο Σταυρό και στις δύο συνοδευτικές παραστάσεις, σε τρεις Εσταυρωμένους, του άμβωνα και δύο άλλους και σε ένα *πεντεστάλη* της *μπάγκας*. Επίσης, είχε συντηρήσει τις *κορόνες*, των μεγάλων

Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ την πιθανότητα ο ζωγράφος Νικόλαος Καίσαρης να συγγένευε με τον επίτροπο του ναού των Αγ. Πατέρων, Άγγελο Καίσαρην.

Για τον ναό της Υ.Θ. Βλαχερνών, Νικηφόρου 1999, 510 και Παπαγεωργίου 1920, 198. 40. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 255 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 25.

εκάμαμε τα ιμάτια καινά= συντήρησαν ή επιζωγράφησαν τα ενδύματα των μορφών της παράστασης.

εχρισόσαμε τα γαλόνια= επιχρύσωσαν τις ταινίες στις παρυχές των ενδυμάτων ή όπου αλλού, *γαλόني* < gallone= σειρήτι, Boerio 1993, 297.

κασκάδες < cascata, cascade= περίβλημα της λαβής, χερούλι, Boerio 1993, 144.

ινταγιάδες < intagliato, intagliare= λαξύω, σκαλίζω, γλύφω, εγχαράσσω, χαράζω, κεντώ.

πλερομένος και ευχαριστημένος ή κρίζομε πλερομένος και ευχαριστημένος και ηπογράφο και δια χιρός μου= έκφραση της νομιμοποίησης της συμφωνίας που διασώζεται σε αποδείξεις πληρωμών των ζωγράφων αλλά και άλλων επαγγελματιών, τον 18ο αιώνα.

41. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 32. Τα υλικά που χρησιμοποίησε ήταν το λινέλαιο, η colla forte, το λιθαργύριο, το verderame, η sbiaca, το lustro di rasa, η terra gialla, το azzuro di Berlino, το giallo, η terra rossa fina, το giallo forte, το minio rosso.

αργυρών κηροστατών του ναού. Τους τελευταίους χρωμάτισε εσωτερικά⁴².

DOMENICO BARTOLOTTO, 1800. Στις 20 Μαρτίου 1800, ο *Domenico Bartolotto, pittor*, δέχθηκε ως αμοιβή τρία βενετικά τάλιρα και δεκαοκτώ λίρες, για εργασίες που είχε εκτελέσει στον ναό του Αγ. Γεωργίου στο Μαντούκι. Χρωμάτισε το προσκυνητάριο της Παναγίας *a damasco*. Συντήρησε, *πέρασε με λάδι* όλα τα καθίσματα όπως και το *parapetto* του Ιερού. Το τελευταίο χρωμάτισε επίσης *a damasco*. Εκτέλεσε επίσης άλλες μικρές εργασίες. Υπέγραψε, *Domenico Bartolotto, pittor*⁴³.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΡΑΔΗΣ, 1801-1824. Ο Σπυρίδων Βραδής, στις 2 Μαρτίου 1801, καταγράφηκε ως εργαζόμενος, στον κώδικα εξόδων του ναού της Αγ. Τριάδας στην Γαρίτσα. Ανέλαβε να ζωγραφίσει στο τέμπλο τέσσερις *εφτάδαις*, το Σταυρό, δύο *οβάτα* μικρά, ένα *οβάδο* μεγάλο, δύο *δελφίνους*. Αμοιόφηκε με εξακόσιες πενήντα λίρες⁴⁴. Στις 24

42. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 38. *ντεπόζιτο, τεπόζιτο* < deposito, diposito= χτιστό προσκυνητάριο, χώρος διαφύλαξης ή αποθήκευσης ενός αντικειμένου, Boerio 1993, 223.

λάπις λάζολι < lapislazolo, lapislazuli= λαζουρίτης, το χρώμα του λαζουρίτη, Boerio 1993, 360. Για το χρώμα που ονομάστηκε στο Μεσαίωνα και ultramarine azure, Daniel V. Thompson, *Οι τεχνικές και τα υλικά της μεσαιωνικής ζωγραφικής*, Αθήνα 1998, 156. *πεντεστάλη* < piedistallo= στυλοβάτης, βάθρο για ένα άγαλμα ή για έναν κηροστάτη. μπάνκα, όπ., σμμ. 37.

κορόνες < corona= επίστεψη, ένθετη επίστεψη των αγίων στις εικόνες, διάδημα κεφαλής, Boerio 1993, 199.

Σήμερα, δεν διασώζονται οι απεικονίσεις στην κόγχη του Ιερού και στις θύρες της Πρόθεσης.

43. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Αγ. Γεώργιος και Δημήτριος στο Μαντούκι, δέσμη 131, λυτό έγγραφο, φ.χ.α.

parapeto, parapetto, parapetti= το παραπέτο, το στηθαίο, το θωράκιο, το προπέτασμα, Boerio 1993, 471.

damasco < damaschino ο dammaschino= είδος ερυθρού χρώματος που υπήρχε στα υφάσματα της Δαμασκού, το ερυθρό χρώμα, dammasco ο dommosco= είδος υφάσματος μεταξοτού με ερυθρά σχέδια άνθεων, Boerio 1993, 217.

Ο ναός χρονολογείται από το 1690, ονομαζόταν Αγ. Γεώργιος των Ραφτάδων, Νικηφόρου 1999, 510, Παπαγεωργίου 1920, 220.

44. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 94 Αγ. Τριάδα Γαρίτσα, δέσμη 50, φ. 120r.

Μαρτίου 1801, ο Σπυρίδων Βραδής εκολόρησε τα στασίδια με τις τζη-
κάσκαρδαις περιχρисиομαίναις. Έλαβε γιαυτή την εργασία που περιε-
λάμβανε και επιχρύσωση, είκοσι αργυρά τάλτρα⁴⁵. Στις 11 Ιουλίου
1802, έλαβε διακόσιες εικοσιέξι λίρες για την ζωγραφική στον ίδιο
ναό⁴⁶. Στις 27 Ιουλίου 1802, πληρώθηκε με δέκα αργυρά τάλτρα γιατί
εζωγράφησε την εκκλησιά⁴⁷. Πρόκειται για εργασίες συντήρησης, επι-
χρύσωσης. Στις 8 Δεκεμβρίου 1802, πληρώθηκε με δύο αργυρά τάλτρα
για να ζωγραφίσει μία εικόνα της Υπεραγίας Τριάδας και μία της
Βάπτισης, ολόχρисиες. Πρόκειται για εργασία επιχρύσωσης⁴⁸. Στις 23
Νοεμβρίου 1807, επίσης για την επιχρύσωση μίας εικόνας της Δευτέ-
ρας Παρουσίας, εισέπραξε δεκαεπτά ρεάλια, εκατόν εβδομήντα λίρες.
Το ποσό της αμοιβής, όπως καταγράφηκε, αντιστοιχούσε στον κόπο
και στα έξοδά του⁴⁹. Στις 24 Δεκεμβρίου 1807, για την επιχρύσωση
και τον χρωματισμό, μαινάτζαις κολορίδαις, δύο εικόνων, της Κοίμη-
σης της Θεοτόκου και του Μυστικού Δείπνου πληρώθηκε με διακόσιες
λίρες, είκοσι ρεάλια. Το ποσό αντιστοιχούσε και πάλι στον κόπο και

εφτάδαις= σύνολο εικόνων τέμπλου, οι δεσποτικές, οι αποστολικές εικόνες και οι εικόνες του Δωδεκαόρτου, τα μικρά και μεγάλα οβάδα στο Τρίμορφο όπως επίσης και οι δελφίνοι, διακοσμητικά μοτίβα του τέμπλου κοντά στο Τρίμορφο.

οβάτα- οβάδο < onado, onato= το ωοειδές σχήμα, αγιογραφισμένη επιφάνεια του τέμπλου που περιβαλλόταν από ωοειδές κορνίζωμα, συνήθως ξυλόγλυπτο, Boerio 1993, 459. Τα μικρά και μεγάλα οβάδα πρέπει να εντοπισθούν στην ζώνη του Τρίμορφου (σε αυτά οι παραστάσεις των Λυπηρών).

Για τον ναό, Νικηφόρου 1999, 510, Σταματοπουλος 1993, 301 και Παπαγεωργίου 1920, 215.

45. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 80, φ. 120r.

τζηκάσκαρδαις, τση κάσκαδαις < cascata, ό.π., σμ. 40.

46. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 80, φ. 121r.

47. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 80, φ. 121v.

εζωγράφησε= εκολόρησε, χρωμάτισε. Η πληροφορία που καταγράφηκε εδώ είναι αρκετά ασαφής σχετικά με το είδος της εργασίας. Οι εικόνες δν μπορούν σήμερα να εντοπισθούν στο ναό.

48. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 40, αρ. 30. Οι εικόνες δεν εντοπίζονται σήμερα στο ναό.

49. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 43, φ. 129r.

ρεάλια= νόμισμα σε κυκλοφορία την περίοδο που μελετάμε, ένα ρεάλι αντιστοιχούσε σε δέκα λίρες, Ευτυχία Λιάτα, Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος -19ος αιώνας, Αθήνα 1996, 345 [στο εξής= Λιάτα 1996].

στα έξοδα εργασίας⁵⁰. Στις 14 Οκτωβρίου 1810, αμοίφθηκε με είκοσι δύο γρόσια για εργασίες ζωγραφικής που εκτέλεσε στο ναό της Υ.Θ.Φανερωμένης⁵¹. Στις 20 Αυγούστου 1811, ο ίδιος ζωγράφος, υπέγραψε απόδειξη πληρωμής του από τους επιτρόπους του ναού της Υ.Θ.Φανερωμένης, στις Στέρνες. Έλαβε τριάντα τρία φράγκα και εξήντα λίρες, *δια άλημα*, βερνίκιασμα, σε όλες τις δεσποτικές εικόνες, τα *δεσποτικά*, τις ποδιές και τις θύρες του Ιερού καθώς και για το πέρασμα με χρώμα, *κολόρισμα*, των παραθύρων. Υπέγραψε χωρίς να δηλώνει την ιδιότητά του, *σπυρίδων Βραδείς*⁵². Στις 28 Ιουλίου 1816, μαρτυρείται η καταγραφή στο μητρώο των αδελφών του ναού της Υ.Θ.Πλατυτέρας, κάποιου Σπυρίδωνα Βραδή, πιθανότατα του ζωγράφου⁵³. Τον Μάρτιο του 1824, στις καταγραφές εξόδων του ναού των Αγ. Ιωάννη και Παρασκευής στην πόλη της Κέρκυρας, ο *σπυρίδων βραδείς* συναντάται να υπογράφει ακόμα μία απόδειξη πληρωμής γιατί επιχρύσωσε δύο αγγέλους και επίσης, *εχρίσισε το φόντο των τεπόζιτων της μαντζαλαίνας με κολόρ τζελέστε*. Επίσης, *πέρασε με λινέλαιο το τεπόζιτο του αγίου εισόανου προδρόμου*. Έλαβε για *κάπαρο*, προκαταβολή και την εκτέλεση της εργασίας *τάλαρα δίσιπλα*, πέντε και μισό και *οβωλούς*, είκοσι ένα⁵⁴.

50. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 43, φ. 129r, αρ. 44 *μαινάτζας κολορίδαις* < *manego, manubrio*= τα στελέχη στερέωσης των εικόνων στην επιφάνεια των τοίχων των ναών ή των τέμπλων, μέρη της κορνίζωσης, *μαινάτζας κολορίδαις*= επιχρωματισμένα στελέχη, Boerio 1993, 393.

51. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 213 Υ.Θ. Φανερωμένη, λυτό έγγραφο, χ.α. γρόσια= νόμισμα σε κυκλοφορία και στα Ιόνια νησιά, Λιάτα 1996, 337.

Για τον ναό της Υ.Θ. Φανερωμένης, Νικηφόρου 1999, 510, Stamatopoulos 1993, 301 και Παπαγεωργίου 1920, 207.

52. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 213 Υ.Θ. Φανερωμένη, λυτό έγγραφο, αρ. 53.

φράγκα= νόμισμα σε κυκλοφορία στα Ιόνια νησιά, την περίοδο που μελετάμε, Λιάτα 1996, 347.

άλημα < αλείφω.

δεσποτικά= οι εικόνες εκατέρωθεν της Ωραίας Πύλης, εικόνες του Παντοκράτορα, της Θεοτόκου, Ιωάννη του Προδρόμου και του ομώνυμου αγίου του ναού.

κολορίρισμα < ιταλ. *colorire*= χρωματίζω, βάφω, ζωγραφίζω, περιγράφω, κλιμακώνω το χρωμάτισμα.

53. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 216 Υ.Θ.Πλατυτέρα, λυτό έγγραφο, αρ. 16.

Για τον ναό, Νικηφόρου 1999, 510 και Παπαγεωργίου 1920, 205.

54. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Παρασκευή, δέσμη 18, αρ. 14.

ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ -ΚΕΚΟΣ ΓΙΑΤΡΑΣ, 1801 -1806. Στις 8 Απριλίου 1801, ο Κέκος Γιατράς⁵⁵, έλαβε τριάντα δύο αργυρά τάλιρα για την ει-
κονογράφηση και την επιχρύσωση ενός *φλάμπουρου* από τους επιτρό-
πους του ναού της Αγ. Παρασκευής Βαρυπατάδων. Στις 10 Μαΐου,
αμοιόφηκε με ακόμη τριάντα εννέα τάλιρα για την επιχρύσωση ενός
*ταμπερνάκουλου*⁵⁶. Στις 10 Δεκεμβρίου 1805, έλαβε δύο τάλιρα για
την εικονογράφηση δεκαπέντε λαμπάδων για τον ναό του Αγ. Σπυρί-
δωνα⁵⁷. Στις 6 Δεκεμβρίου 1806, καταβλήθηκε η ίδια αμοιβή για την

φόντο < fondo= το βάθος του ζωγραφικού έργου, Boerio 1993, 279.

τεπόζιτο, *ό.π.*, σμ. 42.

καπάρο < carara, cararra= εγγύηση, καπάρο, προκαταβολή, Boerio 1993, 132.

τζελέστε < celeste= το γαλάζιο, το μπλε χρώμα, για το χρώμα και την χρήση του στην βε-
νετική ζωγραφική, Gino Piva, *L' arte del restauro*, Μιλάνο 1992, 347 -360.

τάλιρα δίστιπλα, παρακάτω σμ. 62.

οβωλοί= υποδιαίρεση νομίσματος, τον 19ο αιώνα, Λιάτα 1996, 343.

Για τον ναό του Αγ. Ιωάννη Προδρόμου και της Αγ. Παρασκευής ή Αγ. Ιωάννη στις Στέρ-
νες, Νικηφόρου 1999, 510, Stamatoroulos 1993, 302, Αφροδίτη Αγοροπούλου -Μπιρ-
μπίλη, Η εκκλησία του Αγ. Ιωάννη Προδρόμου στην πόλη της Κέρκυρας, *Εκκλησίες στην
Ελλάδα*, 2, 99 -110 και Παπαγεωργίου 1920, 203.

55. Πρόκειται για τον ζωγράφο Φραντσέσκο Γιατρά που ανέλαβε το 1783, την ζωγραφική
της θριαμβικής αψίδας για την τελετή της εισόδου, του Ingresso Generalizio, του Γενικού
Προβλεπτή Θαλάσσης, στην Κέρκυρα. Στις 18 Δεκεμβρίου 1797, υπέγραψε απόδειξη
αμοιβής του με ογδόντα έξι τάλιρα για την επιχρύσωση του τέμπλου του ναού της Αγ.
Παρασκευής Βαρυπατάδων, Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 53 Αγ. Παρασκευή Βαρυπα-
τάδων, δέσμη 306, φ. 116r. Για τον ζωγράφο, Μελέτη, *Η ζωγραφική των εικόνων και ο
Σπυρίδων Σπεράντζας*, 37, σμ. 114. Ζωγράφος με το ίδιο επίθετο, ζακυνθινής καταγω-
γής που έδρασε και στην Κέρκυρα, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, ήταν ο Κων-
σταντίνος Ιατράς ή Γιατράς. Η πιθανότητα συγγενείας του με τον Φραγκίσκο Γιατρά δεν
μπορεί να αποκλειστεί χωρίς ωστόσο να μαρτυρείται στις πηγές που έχουμε εξετάσει μέχρι
σήμερα.

56. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 53 Αγ. Παρασκευή Βαρυπατάδων, δέσμη 306, φ.139r.
φλάμπουρο < μων. φλάμπουρον, φλάμπουλον, φλάμμουλον < λατ. flammulum= η σημαία
με το χρώμα της φλόγας, το επιζωγραφισμένο ερυθρό ύφασμα, πιθανότατα ύφασμα που
έφερε παράσταση και κάποιο είδος αγιογράφησης.

Για την θρησκευτική ζωγραφική σε ύφασμα από τον 13ο αιώνα και ύστερα, Δουληγέρδης
2000, 183 -184.

ταμπερνάκουλο < tabernacolo= το παναγιάριο, το αρτοφόριο, το κιβώριο, η κιβωτός,
Boerio 1993, 728.

Για τον ναό, Stamatoroulos 1993, 302 και Παπαγεωργίου 1920, 210.

57. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α, λυτό έγγραφο, αρ. 312.
Για τον ναό, Νικηφόρου 1999, 510, Stamatoroulos 1993, 302 και Παπαγεωργίου 1920,
199.

επανάληψη της παραπάνω εργασίας⁵⁸.

TEODORO GALARIO, 1801. Στις 28 Ιουλίου του 1801, ο *Teodoro Galario, pittor*, αμοιόφηκε με σαράντα έξι λίρες για την ζωγραφική μίας εικόνας στο ναό των Αγ. Αποστόλων στην Γαρίτσα⁵⁹.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΗΜΗΣΙΑΝΟΣ, 1801 -1802. Στις 2 Νοεμβρίου 1801, ο Άγγελος Δημησιάνος⁶⁰ υπέγραψε απόδειξη πληρωμής για εργασίες

58. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 381.

59. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 94 Αγ. Τριάδα -Αγ. Απόστολοι, δέσμη 1, φ. 121ν. Δεν έχει καταγραφεί το θέμα της απεικόνισης.

60. Συνεχείς μνείες για τον γνωστό ζωγράφο, αναγνώστη και αργότερα ιερέα, υπάρχουν την περίοδο 1794 -1802. Στα αρχεία της Κέρκυρας μνημονεύεται την περίοδο 1756 -1802. Έργα του στην Κέρκυρα: Εύρεση του Τιμίου Σταυρού, 1794, Ύψωση του Τιμίου Σταυρού και *Madre della Consolazione* διασώζονται στον ναό των Αγ. Βασιλείου και Στεφάνου, Σταύρωση στην Υ.Θ.Φανερωμένη, ΧΣ διδασκων και οκτώ σκηνές, 1798, Υ.Θ. Παλαιοκαστρίτσα, ΧΣ Μέγας Αρχιερέας, 1801, Υ.Θ. Υψηλή Μαγουλάδων και Ο άγιος Σπυρίδων στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Θεωρούμε ότι πρόκειται για τον ίδιο ζωγράφο με αυτόν του Ενταφιασμού της συλλογής Λοβέρδου που υπέγραψε το έργο με την υπογραφή, *Δημησιάνου χείρ*. Η υπογραφή του ζωγράφου συναντάται συνήθως *Χείρ Άγγελου Δημησιάνου αναγνώστου* (Εύρεση Τιμίου Σταυρού) και *ιερέως Δημησιάνου εφεύρεσις* (Σπυρίδων εν τη Συνόδω). Επίσης, Άγγελος Δημησιάνος Εικονογράφος (έγγραφο του 1801, 1802). Για την υπογραφή και τον ζωγράφο, Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 1, 264 -265. Αρχαικές μαρτυρίες για την εργασία του Δημησιάνου, στο ναό της Υ.Θ.Μεσοπορίτισσας Περουλάδων αφορούν την ζωγραφική τεσσάρων εικόνων, της Περιτομής, της Ανάληψης, της Γέννησης και της Κοίμησης της Θεοτόκου, το 1800. Ο ζωγράφος αμείφθηκε για τα έργα αυτά με δεκαέξι αργυρά τάληρα. Τον Μάρτιο του 1802, είχε ολοκληρώσει μία ακόμα παραγγελία για τον ίδιο ναό που αφορούσε την ζωγραφική και επιχρύσωση οκτώ έργων με τους εικοσπέντεσερις οίκους της Θεοτόκου, επίσης των παραστάσεων στα οβάρια αλλά και των διακοσμητικών στοιχείων στο τέμπλο, τους Δελφίνους. Αμείφθηκε με εβδομήντα τάληρα (Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 128 Υ.Θ. Μεσοπορίτσοσα, δέσμη χ.α., αρ. 1, 6). Δεν αποκλείεται ο Άγγελος Δημησιάνος να συγγένευε με τον Θεόδωρο, ιερέα που καταγράφηκε ως μάρτυρας σε νοταρική πράξη του Σπυρίδωνα Ανδρώνη, επίσης το 1756 (Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α, λυτό έγγραφο, χ.α.). Αρχαικές μαρτυρίες για την δραστηριότητα του ζωγράφου κατά την περίοδο 1797 -1802 εντοπίστηκαν στους κώδικες των εκκλησιών της Κέρκυρας από την Μαρία Καζανάκη, Ζωγραφική στην Κέρκυρα: η αρχαική μαρτυρία, *Ο περίπλους των εικόνων*, 1994, 54 [στο εξής= *Ο περίπλους*]. Αναφορά στον ζωγράφο έχει κάνει και ο καθ.Παναγιώτης Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κέρκυρας*, Αθήνα 1990, 117. Αναφορά και στο *Λεξικό Ελλνων*, 1, 357.

ζωγραφικής που είχε εκτελέσει στο ναό των Υ.Θ.Υψηλής και Αγ. Ιωάννη Ελεήμονα, στην πόλη της Κέρκυρας. Ο ζωγράφος πληρώθηκε δεκαπέντε χρυσά τζεκίνια, από τους επιτρόπους του ναού γιατί είχε ζωγραφίσει σε καμβά, σε πανί, μία Σκόλα. Υπέγραψε, *Άγγελος Διμισιάνος εικονογράφος*⁶¹. Στις 29 Μαρτίου 1802, καταχωρήθηκε στο αρχείο του ίδιου ναού, μία ακόμα απόδειξη πληρωμής του γιατί είχε ζωγραφίσει ένα Επιτάφιο Θρήνο και χρωματίσει δύο *κουτιά-κασέλαις*, κιβώτια για τα κεριά του ναού, είχε επίσης συντηρήσει την βάση στήριξης του Σταυρού λιτάνευσης, συγκεκριμένα την *λάντζα διά το σταυρό*. Το ποσό που εισέπραξε για *κόπον* και *έξοδόν του* ήταν τέσσερα τάλιαρα. Επαναλήφθηκε ο τύπος υπογραφής, *Άγγελος Διμισιάνος εικονογράφος*⁶².

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝΔΗΣ, 1801 -1811. Στις 7 Δεκεμβρίου 1801, ο Γεώργιος Πανδής⁶³ έλαβε αμοιβή από τον επίτροπο του ναού του Αγ. Σπυρίδωνα για μικρογραφία *miniatura*, δεκατρείς λαμπάδες⁶⁴. Το ίδιο

---

61. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή, δέσμη 3, φ. 14r.

σκόλα, σκουόλα < scuola= η συντεχνία, η επαγγελματική συσσωμάτωση, το ευαγές ίδρυμα, η αιδελοφύτητα, η ενορία της συντεχνίας, η ενορία της αιδελοφύτητας, επίσης, το σύμβολο της ενορίας, η ζωγραφική απεικόνιση του αγίου προστάτη μίας σκουόλα σε λάβαρο που ονομαζόταν και *αγιογράφο*. Για την χρήση των συμβόλων αυτών και την μεταφορά τους στις λιτανείες και δημόσιες τελετές, Νικηφόρου 1999, 508 και εικ. 27.

Το λάβαρο δεν υπάρχει σήμερα, στον ναό.

62. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή, δέσμη 3, φ. 43r.

λάντζα, λάντζα < lanza, lancia= ξύλινο στήριγμα, ξύλινο βάση με σιδερένιο στέλεχος για να συγκρατεί κάποιο αντικείμενο, λαβή, Βοεγίο 1993, 359 και 48.

τάλαρα= τάλαιο, τάλιο, βενετσιάνικο νόμισμα σε κυκλοφορία τον 19ο αιώνα, Λιάτα 1996, 126 -129 και 346, επίσης, Ugo Tucci, *L' avventura orientale del tallero veneziano nel XVIII secolo*, *Archivio Veneto* 113 (1979), 71-130.

Η εικόνα του Επιταφίου επίσης δεν υπάρχει στο ναό.

63. Μνείες για την εργασία του ζωγράφου σε ναούς των οικισμών της υπαίθρου και της πόλης έχουν εντοπισθεί στα εκκλησιαστικά αρχεία το 1777, 1780, 1781, 1791, 1793, 1795. Ο Πανδής αγιογράφουσε, επιχρυσώνει και συντηρούσε εικόνες. Φαίνεται ότι ξεκίνησε την εργασία του από ναούς της υπαίθρου αφού σε αυτούς μαρτυρείται η παρουσία του την περίοδο 1777 -1791. Δεν αποκλείεται η περίπτωση συγγενείας του με τον κατά μία γενιά μεγαλύτερο ιερέα και αγιογράφο Παύλο Πανδή, γιο του ιερέα Ιωάννη που έδρασε στην πόλη της Κέρκυρας, την περίοδο 1756 -1799. Η υπογραφή του Γεωργίου ακολουθούσε τον τύπο *Giorgio Pandi*. Για την δράση του, Μελέντη, *Η ζωγραφική των εικόνων και ο Σπυρίδων Σπεράντζας*, 37, σημ. 112 και Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 2, 273.

64. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 260 Αγ Σπυρίδων, δέσμη χ.α. λυτό έγγραφο, αρ. 31. *miniatura=* μικρογραφία, διακοσμητική ζωγραφική σε μικρή παράσταση.

έτος για τον ναό της Υ.Θ.Υψηλής χρωμάτισε δέκα μπουσούλους. Έλαβε δέκα λίρες⁶⁵. Στις 7 Δεκεμβρίου 1801, ο ζωγράφος αμοιόφθηκε με εικοσιεπτά λίρες γιατί είχε διακοσμήσει με μικρογραφίες τις δεκατρείς λαμπάδες του ναού⁶⁶. Στις 24 Δεκεμβρίου 1801, για τον ίδιο, ναό αμοιόφθηκε με σαράντα λίρες για την επαργύρωση *πεντεστάλη*⁶⁷. Στις 20 Αυγούστου 1802, έλαβε τρία και ήμισυ, βενετικά τάλιρα για τις τέσσερις εικόνες που βρίσκονται στις ποδιές του τέμπλου⁶⁸. Στις 7 Δεκεμβρίου 1802, ο ζωγράφος αμοιόφθηκε με δύο τάλιρα γιατί είχε διακοσμήσει με μικρογραφίες τις δεκαεπτά λαμπάδες του ναού⁶⁹. Ο Γεώργιος Πανδής στις 6 Μαρτίου 1803, έλαβε για τον χρωματισμό της θύρας του νάρθηκα με χρώμα *δονογέρα* ένα αργυρό τάλιρο. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν στον ναό των Αγ. Πατέρων⁷⁰. Στις 5 Δεκεμβρίου 1803, ο Γεώργιος Πανδής αμοιόφθηκε με δύο τάλιρα και δεκαοκτώ γρόσια για ζωγραφική μικρογραφίας, *miniatura*, στις λαμπάδες του ναού. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν στον ναό του Αγ. Σπυρίδωνα⁷¹. Στην πρώτη Σεπτεμβρίου του 1804, ο Πανδής έλαβε τέσσερα τάλιρα από τον Σπυρίδωνα Αλαμάνο, ταμία του ίδιου ναού για την ζωγραφική τεσσάρων εικόνων και ενός *οβάτου* που βρισκόταν επάνω από την Ωραία Πύλη, στο τέμπλο του ναού⁷². Στις 12 Νοεμβρίου 1804, ο αγιο-

65. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή, δέσμη 3, φ. 27γ. μπουσούλους, *ό.π.*, σμ. 37.

66. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 31.

67. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή, δέσμη 3, φ. 28γ. Ο Πανδής υπογράφει εδώ ως ζωγράφος. *πεντεστάλη, ό.π.*, σμ. 41. Στην περίπτωση που εξετάζουμε αναφέρεται *πεντεστάλη όπου επάνω ο Σταυρός*.

68. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 96.

69. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 97.

70. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 255 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 93. *δονογέρα < de nochera = το χρώμα του κάστανου, Boerio 1993, 442.*

71. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 171.

72. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 220. Υποθέτουμε ότι η ονομασία *Porta Maggiore* αναφέρεται στην Ωραία Πύλη.

γράφος χρωμάτισε δύο τόνιζες ξύλινες για τον ναό των Αγ. Ελευθερίου και Άννας⁷³. Στις 8 Δεκεμβρίου 1804, ζωγράφισε τις λαμπάδες του ναού του Αγ. Σπυρίδωνα. Αμοίφθηκε με δύο τάλιρα και οκτώ λίρες⁷⁴. Στις 16 Φεβρουαρίου 1806, ο ίδιος εργάστηκε στο ναό της Υ.Θ.Φανερωμένης για την επιχρύσωση, τον χρωματισμό, τις εργασίες, τα *brozzolli*, τους *cesendelli*⁷⁵. Στις 16 Ιουλίου 1806, έλαβε από τους επιτρόπους του ναού της Υ.Θ.Φανερωμένης πενήντα ένα βενετικά τάλιρα γιατί επιχρύσωσε με χρυσάφυ βενετικό, τριάντα σιδερένια στελέχη του τέμπλου και έξι των κίωνων, μία κόκα, τις ροζέτες⁷⁶. Στις 26 Οκτωβρίου 1808, χρωμάτισε ή ζωγράφισε τέσσερις εικόνες που βρίσκονταν στα τέσσερα προσκυνητάρια. Αμοίφθηκε με τρία βενετικά τάλιρα και μισό. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν στο ναό του Αγ. Σπυρίδωνα⁷⁷. Στις 25 Νοεμβρίου 1808, ο Γεώργιος Πανδής χρωμάτισε με πράσινο χρώμα όλες τις θύρες του ναού του Αγ. Σπυρίδωνα, εξωτερικές και εσωτερικές προς το κωδωνοστάσιο και τον γυναικωνίτη καθώς και τα σιδερένια διαφράγματα των παραθύρων και των φωταγωγών και έλαβε για την εργασία του οκτόμισυ τάλιρα⁷⁸. Στις 9 Δεκεμβρίου

---

73. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 238 Αγ. Ελευθέριος και Άννα, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, χ.α.

Για τον ναό, Stamatoroulos 1993, 225 -227 και Παπαγεωργίου 1920, 206 -207. τόνιζες, ό.π., σμ. 38.

74. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 242.

75. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 213 Υ.Θ.Φανερωμένη, δέσμη 1, αρ. 76. *brozzolli* < bocciuolo= στέλεχος του κηροστάτη στο οποίο τοποθετείται το κερί, Boerio 1993, 127.

cesendelli < cesendelo= μικρή λαμπάδα, λαμπάδα που ανάβεται μπροστά από εικόνα, Boerio 1993, 161.

76. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 213 Υ.Θ. Φανερωμένη, δέσμη 1, αρ. 81.

κόκα, κίόκα < chiosa= πολύφωτο της οροφής, Boerio 1993, 167.

ροζέτες= διακοσμητικό μοτίβο, ο παράκυκλος.

77. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., αρ. 398.

78. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α., αρ. 63. Στην απόδειξη αναφέρονται τα υλικά και το κόστος τους, δώδεκα λίτρες λινέλαιο για δέκα λίρες την μία, τέσσερις λίτρες κόλα για έξι λίρες την λίτρα, τέσσερις λίτρες βέρδε ράμε για ήκοσι τέσσερις λίρες, τέσσερις ουγγιές νέγρο φούμο για λίρες τέσσερις την ουγγιά, οι πέντε λίτρες λούστρο ράζα λίρες εβδομήντα, οι τέσσερις λίτρες λιθαργύριο λίρες ήκοσι οκτώ.

1808, έλαβε αμοιβή γιατί είχε χρωματίσει τις *λουμινάριας* και το ρολόι του ίδιου ναού, ενάμισυ τάλιρο⁷⁹. Στις 18 Δεκεμβρίου 1808, χρωμάτισε στο ναό του Αγ. Σπυριδώνα, *la cassa*, το *telaro* του *Balcone*, ένα *armadio* και *βερνίκιασε* το ρολόι του ναού. Έλαβε για την εργασία του εβδομήντα δύο λίρες⁸⁰. Στις 25 Φεβρουαρίου 1809, χρωματίστηκαν οι τρεις θύρες του ναού της Υ.Θ.Φανερωμένης και συντηρήθηκαν. Ο Γεώργιος Πανδής αμοιφθηκε με σαράντα γρόσια⁸¹. Στις 12 Αυγούστου 1809, ζωγράφησε τον άμβωνα και την θύρα του *μακιάδα με φίντο ριμέσο με λινόλαδο*. Υπέγραψε, *Γεώργιος Παντής ζωγράφος*⁸². Στις 18 Σεπτεμβρίου 1809, ο Γεώργιος Παντής, ζωγράφος, χρωμάτισε με ερυθρό χρώμα δύο θύρες και πέντε παράθυρα στο κωδωνοστάσιο του ναού του Αγ. Σπυριδώνα. Αμοιφθηκε με έξι γρόσια⁸³. Στις 16 Οκτωβρίου 1809, ο Γεώργιος Παντής, ζωγράφος, εργάστηκε στην συντή-

79. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυριδών, δέσμη χ.α., αρ. 70. Καταγράφηκαν και πάλι τα έξοδα των υλικών, τρεις λίρες για το πινέλο, τέσσερις λίρες για το λιθαργύριο και δύο λίρες για το λινέλαιο.

λουμινάριας < *luminaria*= φωταψία, φωτοχυσία, μηνιαία ή εβδομαδιαία προσφορά, λαμπάδα που προσέφεραν ως μηνιαία ή εβδομαδιαία προσφορά στην ενορία ή για οποιοδήποτε άλλο λόγο, Boerio 1993, 377.

80. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυριδών, δέσμη χ.α., αρ. 77. Στην απόδειξη πληρωμής του ζωγράφου καταγράφηκαν τα υλικά που χρησιμοποίησε και οι τιμές τους, οι δύο λίβρες λινέλαιο είκοσι τέσσερις λίρες, οι δύο λίβρες βερνίκι λίρες δεκαέξι, οι έξι συγγίες χρώμα verde rame λίρες δεκαοχτώ, οι έξι συγγίες λιθαργύριο τέσσερις λίρες.

cassa= ταμείο.

telaro, telaio, telaio= ο ξύλινος σκελετός στον οποίο τοποθετούνταν ο καμβάς για την ζωγραφική, το τελάρο, το πλαίσιο, το κούφωμα. Πρόκειται πιθανότατα για το τελάρο στην εξωτερική όψη του εξώστη του γυναικωνίτη όπου τοποθετούσαν ζωγραφικά έργα.

Για την χρήση του τελάρου στην κατασκευή των ζωγραφικών πινάκων κατά την μεταβυζαντινή περίοδο, Δουλγερίδης 2000, 211.

balcone= την επιστέγαση του θρόνου, στο έγγραφο καταγράφηκε ότι το *balcone* βρισκόταν επάνω από τον αρχιερατικό θρόνο.

armadio= αρμάρι, ερμάρι, ντουλάπι, ιματιοθήκη.

81. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 213 Υ.Θ. Φανερωμένη, δέσμη 6, αρ. 20.

82. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 213 Υ.Θ. Φανερωμένη, δέσμη 6, αρ. 38.

μακιάδα < *machiato, machiar, macchiare*= στιγματισμένο, στιγματίζω, αμαυρώνω, παράκατω 90.

φίντο ριμέσο *ό.π.*, σμ. 37.

83. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυριδών, δέσμη χ.α., αρ. 115.

ρηση εικόνας τοποθετημένης επάνω από μία θύρα του ίδιου ναού και έλαβε οκτώ γρόσια⁸⁴. Στις 15 Απριλίου 1811, ο Γεώργιος Παντής, αμοιφθηκε με τριάντα ένα γρόσια για τον χρωματισμό της θύρας του γυναικωνίτη του ναού της Υ.Θ.Φανερωμένης. Χρωματισμός του *μποςόλου* και του *αρμαρίου*⁸⁵.

ZUANNE- GIOVANNI PARACHI, 1801-1820. Στις 15 Δεκεμβρίου 1801, ο Ιωάννης Παπάκης αμοιβεται με τέσσερα τάλτρα γιατί ζωγράφησε και επιχρύσωσε δύο *σκάτολες* και την *μπαντία της σκόλας* της Υ.Θ.Υψηλής⁸⁶. Στις 30 Μαρτίου 1806, ο *Zuanne Parachi pittor*, υπέγραψε απόδειξη πληρωμής για εργασίες χρωματισμού και επιχρύσωσης που είχε εκτελέσει στο ναό της Υ.Θ.Φανερωμένης, στην πόλη της Κέρκυρας. Συγκεκριμένα πληρώθηκε με είκοσι δύο τάλτρα από τους επιτρόπους του ναού γιατί είχε χρωματίσει και περάσει με χρυσό και λάδι, *tre Busole, il genazeo, la scalinata per il sepolcro*, οκτώ *brazaletti* και δεκατέσσερις *bosoli*⁸⁷. Στις 25 Ιουλίου 1818, ο ίδιος έλαβε από τον επίτροπο της ενορίας του Αγ. Γεωργίου Μαντουκίου, δώδεκα τάλτρα επειδή χρωμάτισε τα καθίσματα και το προσκυνητάριο του Αγ. Γεωργίου. Υπέγραψε, *Giovanni Parachi Pittore affermo*⁸⁸. Στις

84. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυριδών, δέσμη χ.α., αρ. 120.

85. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 213 Υ.Θ. Φανερωμένη, λυτό έγγραφο, φ. χ.α. μποςόλου, *ό.π.*, σημ. 37.

αρμαρίου < ιταλ. *armadio*, *ό.π.*, σημ. 80.

86. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 218 Υ.Θ.Υψηλή, δέσμη 3, φ. 30φ.

σκάτολα < *scatola*= κουτί, κιβωτίδιο.

μπαντία, μπαντιέρα < *bandiera*= λάβαρο, σύμβολο, σημαία.

σκόλα < *scuola*= αδελφότητα, συντεχνία, *ό.π.*, σημ. 62, για τις σκόλες στην Κέρκυρα, την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας, Νικηφόρου 1999, 46 -47 και για τις ίδιες, στις πόλεις των Ιονίων νησιών, Νίκος Μοσχονάς, *Θρησκευτικές αδελφότητες λαικών στα Ιόνια νησιά, Σύμμεικτα Κ.Β.Ε.*, 7 (1987), 193 -203.

87. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 213 Υ.Θ.Φανερωμένη, δέσμη 1, αρ. 60.

Beata Vergine di Albanesi, με την ονομασία αυτή καταγράφεται η Υ.Θ. Φανερωμένη, *ό.π.*, σημ. 51.

busole, *ό.π.*, σημ. 37.

sepolcro= ιταλ. ιερό μνήμα, αγία Τράπεζα, επίσης, Boerio 1993, 646.

bosoli, *ό.π.*, σημ. 37.

genazeo < *gineceo*= γυναικωνίτης.

brazaletti, *ό.π.*, σημ. 39.

88. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Αγ. Γεώργιος Μαντούκι, δέσμη 6, λυτό έγγραφο, φ. χ.α.

20 Απριλίου 1819, ο ίδιος εισέπραξε από τον ευγενή, σιόρ Ανγκιολο Chiessari, *governator* του ναού των Αγ. Πατέρων και Αρσενίου στην πόλη της Κέρκυρας, τάλιρα δεκαοκτώ επειδή εκτέλεσε επιχρυσώσεις στο Ιερό και εργασίες συντήρησης όπου χρειαζόταν. Έλαβε αμοιβή μόνο για την εργασία του. Καταγράφκε ο ίδιος τύπος της υπογραφής, *Giovanni Papachi affermo, Pittore*⁸⁹. Στις 22 Ιανουαρίου 1820, καταγράφκε και πάλι ως *pittore, Zuane Papachi* και υπέγραψε απόδειξη πληρωμής επειδή πραγματοποίησε μία σειρά εργασιών στο ναό των Αγ. Πάτερων. Χρωμάτισε, *colorire* και *machiare*, τα δύο *balaustri*, επίσης επιχρύσωσε όλες τις κορνίζες, τα ξύλινα πλαίσια των εικόνων των Αποστόλων, επιχρωμάτισε *i ferri*, των τεσσάρων δεσποτικών εικόνων, *Despotica* και τέλος επιχρύσωσε *la lapide amordende* που βρίσκεται πάνω από την είσοδο ναού. Αμοιφθηκε μόνο με τριάντα λίρες για την εργασία του από τον ίδιο επίτροπο⁹⁰.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΗΣ αναγνώστης, 1802 -1805. Στις καταγραφές εξόδων του ναού των Αγ. Ιωάννη Θεολόγου και Παρασκευής, στις 10 Ιουλίου 1802, έχει σημειωθεί ότι ο Ιωάννης Κόντης, αναγνώστης, πληρώθηκε για την ζωγραφική και την επιχρύσωση της εικόνας του Αγ. Ιωάννη Προδρόμου στο τέμπλο, τάλιρα τέσσερα πέντε, λίρες εκατό έξι⁹¹. Στις 22 Ιουλίου 1804, ο ίδιος υπογράφει άλλη απόδειξη πληρω-

89. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 255 Αγ. Πατέρες, δέσμη 1, φ. 29r. *governator, governatore*= ο κυβερνήτης των επιτρόπων, ο επικεφαλής των επιτρόπων, ο αντιπρόσωπός τους, ο υπεύθυνος των οικονομικών της ενορίας.

90. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 255 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 84. *machiare, ό.π.*, σμ. 37.

balaustri < *balaustra, balausto*= είδος μικρού κιονίσκου για τα μαρμάρινα πετάσματα που διαχωρίζουν τον χώρο των πιστών από τον χώρο των ψαλπηρίων και της διεξαγωγής της ιερής λειτουργίας εκτός του Βήματος, επίσης τα στελέχη του κιγκλιδώματος, *ferri, ferro*= μέταλλο, σίδηρος, μεταλλικό κιγκλιδώμα που βρίσκεται μπροστά από τις εικόνες και στηρίζει συχνά τις μικρές εικόνες του προσκηνύματος.

lapide= λίθινη πλάκα, μαρμάρινη πλάκα, επιτύμβια πλάκα.

a mordente, ό.π., σμ. 39.

91. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 236 Αγ. Ιωάννης Θεολόγος και Παρασκευή, δέσμη 30, φ. 64r.

Πολλοί μεταβυζαντινοί ζωγράφοι μνημονεύονται ως αναγνώστες και αρκετοί υπήρξαν ιερείς. Για τους ιερείς ζωγράφους στην Κέρκυρα, τον 18ο αιώνα, Μελέντη, *Η ζωγραφική εικόνων και ο Σπυρίδων Σπεράντζας*, 43.

Για τον ναό, Παπαγεωργίου 1920, 210.

μής στους επιτρόπους του ναού των Αγ. Νικολάου και Λαζάρου για ζωγραφική σε άμφια. Έλαβε δύο τάλτρα για την ζωγραφική, απεικόνιση των Ευαγγελιστών σε ένα κατασάρκι και άλλα δύο για την ζωγραφική της *Αποκαθίλωσης του Ιησού Χριστού* σε ένα αντιμίνσιο. Υπέγραψε, *Ιωάννης Κόντης*⁹². Στις 6 Απριλίου του επομένου έτους, ο *Ιωάννης Κόντης Εικονογράφος*, εισέπραξε από τους επιτρόπους του ναού του Αγ. Γεωργίου των Ραπαδάων στο Μαντούκι, πέντε αργυρά τάλτρα βενέτικα για μία απεικόνιση του *Επιταφίου του Κυρίου Ιησού* απευθείας στο ξύλο, σε *σανίδα*. Η πληρωμή του δεν περιλαμβάνει τα έξοδα της κατασκευής της εικόνας⁹³.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΟΦΑΟΣ ιερέας, 1805 -1812. Στις 13 Αυγούστου 1810, ο Ιωάννης Κονοφάος⁹⁴, υπέγραψε απόδειξη πληρωμής του, επειδή ζωγράφησε τέσσερις εικόνες δεσποτικές για τον ναό του Αγ. Σπυρίδωνα. Έλαβε από τον *κυβερνήτη* του ναού, Γεώργιον Αλαμάνο,

---

92. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 246β Αγ. Νικόλαος και Λάζαρος, δέσμη χ.α., φ. 97r.

κατασάρκι= κάλυμμα της αγίας Τράπεζας. Στους ναούς της Κέρκυρας σώζονται κατασάρκια με ζωγραφισμένους τους τέσσερις ευαγγελιστές, Δημήτριος Καπάδοχος, *Ναοί και μοναστήρια Κερκύρας, Παξών, Οθωνών στα μέσα του ΙΗ΄ αιώνα*, Αθήνα 1994, 68.

αντιμίνσιο, αντιμίνσιο= αντικαθιστά την αγία Τράπεζα όπου δεν υπάρχει, κατασκευάζεται συνήθως από λινό ύφασμα και φέρει προσαρμμένα άγια λείψανα, *ό.π.*, 68.

Για την αγιογράφηση των αντιμινσιών στην Κέρκυρα, τον 18ο αιώνα, Μελέντη 1998, 325. Για τον ναό που ονομαζόταν και Αγ. Νικόλαος των Γερόντων, Νικηφόρου 1999, 510, Σταματοπούλου 1993, 302 και Παπαγεωργίου 1920, 206.

93. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Αγ. Γεώργιος Μαντούκι, δέσμη 131, φ. 6r. τάλτρα ασμένια βενέτικα, *ό.π.*, σμ. 69.

σανίδιο= ξύλινη επιφάνεια αποτελούμενη συνήθως από τοποθετημένες κάθετα σανίδες, τις *τάβλες*, *τάβλα* < *tavola*= τραπέζι, *τάβλα*, *σανίδα*, *πλάκα*, *πίνακας*.

Δεν σώζεται το έργο στο ναό.

94. Μνείες για τον ζωγράφο, ιερέα, διασώζονται τις περιόδους 1795 -1801 και 1810 -1813. Έργα: Δώδεκα Απόστολοι, 1801, Ενταφιασμός ΧΣ, άγιος Σπυρίδων στον ναό Ταξιαρχών, στους Αυλιώτες, καθώς και μία προσωπογραφία του 1795, ιδιωτική συλλογή, Αθήνα. Υπογραφή του ζωγράφου υπήρχε στην προσωπογραφία, *fatto da me Giovanni Conofao* και στο έγγραφο του 1810, *Ιωάννης Ιερεύς Κονοφάος*, Χατζηδόκης, *Έλληνες Ζωγράφοι*, 2, 101. Υπήρξε ιερέας στο ναό του Αγ. Ιωάννη και της Αγ. Παρασκευής στην πόλη. Γιός του ήταν ο Αλέξανδρος Κονοφάος, επίσης ζωγράφος, παρακάτω 29.

είκοσι τέσσερα γρόσια. Υπέγραψε, *Ιωάννης Ιερεύς Κονοφάος*⁹⁵. Στις 10 Σεπτεμβρίου 1811, ο ίδιος πληρώθηκε πενήντα γρόσια επειδή ζωγράφισε για την εκκλησία των Αγ. Αντωνίου και Ανδρέα, μία εικόνα των αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης. Αμοιόφηκε για την εργασία και τα έξοδά του από τον Σπυρίδωνα Βούλγαρη, *γραφέα και κασιέρην του ναού*⁹⁶. Από το 1805 μέχρι το 1812, μαρτυρείται ιερέας στο ναό του Αγ. Ιωάννη και της Αγ. Παρασκευής⁹⁷.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΛΜΗΣ, 1805 -1822. Στις 12 Ιουνίου 1805, ο Σπυρίδων Βάλμης, ως ψάλτης του ναού του Αγ. Βασιλείου, έλαβε αμοιβή έξι τάλρα, για εργασία έξι μηνών⁹⁸. Στις 10 Μαΐου 1808, ο Σπυρίδων Βάλμης υπέγραψε απόδειξη πληρωμής στο Σπυρίδωνα Βούλγαρη, *γραμματικό του ναού του Αγ. Αντωνίου στην πόλη της Κέρκυρας* γιατί *ερκουαδράρισε το ντεπόζιτο του ναού*. Επίσης πληρώθηκε και για την εργασία που είχε πραγματοποιήσει στην κορνίζα της εικόνας του αγίου Ιωάννη Ελεήμονα. Το συνολικό ποσό της πληρωμής ανέρχεται στα τριάντα οκτώ φράγκα και πενήντα *εκατοστημόρια*. Υπέγραψε ως *Σπυρίδων Βάλμης εικονογράφος*⁹⁹. Στις 10 Ιουλίου 1808, ο ίδιος ζωγράφος επαργύρωσε τις κορνιζώσεις, *κορνιζόνια* στον ναό των Αγ. Παρασκευής και Αγ. Στεφάνου στους Βαρυπατάδες. Στις 16 Απριλίου 1810, αγιογράφησε ξανά στον ίδιο ναό¹⁰⁰. Στις 20 Μαρτίου 1816, έλαβε από

95. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, λυτό έγγραφο, αρ. 167. Δεν έχει σημειωθεί για ποιές εικόνες πρόκειται.

96. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος και Ανδρέας, φ. 24r. γρόσια ό.π., σημ. 81.

γραφέα και κασιέρην= τον γραμματικό, τον γραμματέα και ταμία.

Για τον ναό, Νικηφόρου 1999, 510, Σταματοπούλου 1993, 301 και Παπαγεωργίου 1920, 208 -209.

Η εικόνα δεν εντοπίστηκε στο ναό.

97. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Αγ. Παρασκευή, λυτά έγγραφα, αρ. 25, 26 και δέσμη 11, λυτά έγγραφα, αρ. 31, 35.

98. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 232 Αγ. Βασίλειος, δέσμη 3, αρ. 2.

99. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, δέσμη 9, φ. 38r.

ερικουαδράρισε < riquadrate, quadrate= επαναφέρω σε τετράγωνο σχήμα, χρωματίζω το τετράγωνο περίγραμμα, Βοεγίο 1993, 543.

το διπόζιτο, ό.π., σημ. 42.

εκατοστημόρια= η εκατοστηαία διαίρεση του νομίσματος.

100. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 53 Αγ. Παρασκευή Βαρυπατάδες, δέσμη χ.α., φ. 16r

τον Γεώργιο Περδικομμάτη, κυβερνίτη του ναού της Υ.Θ.Πλατυτέρας, δια το φτιάσιμο δύο σταυρών και κολορίσιμα τετραπόδου και για τέσσερις μπουσούλους του ναού καθώς επίσης και για έξι ιεράρχας, ξύλο, κορνίζες, επιχρύσωση και φατούρα, χρωματισμό, δώδεκα τάλια. Υπέγραψε, σφυρίδων Βάλμης, ζωγράφος¹⁰¹. Στην πρώτη Ιανουαρίου 1817, πληρώθηκε ως ψάλτης από τους επιτρόπους του ναού του Αγ. Αντωνίου στην πόλη, Σφυρίδωνα Θεοτόκη, Στάμο Χαλικιόπουλο και Άγγελο Μαυροκέφαλο, μισθό έξι μηνών, εννέα τάλια. Το ίδιο επαναλήφθηκε στην πρώτη Ιουλίου του ίδιου χρόνου, στην πρώτη Ιανουαρίου και Ιουλίου του 1818, στην πρώτη Ιανουαρίου και Ιουλίου του 1819, στην πρώτη Ιανουαρίου και Ιουλίου 1820, στην πρώτη Ιανουαρίου και Ιουλίου 1821, στην πρώτη Ιανουαρίου 1822, στην πρώτη Ιανουαρίου και Ιουλίου 1823 αλλά και των ετών 1824, 1825¹⁰². Στις 15 Ιανουαρίου 1820, πληρώθηκε με το ποσό των τριών ταλίων από τον Σφυρίδωνα Βούλγαρη επειδή πραγματοποίησε εργασίες στις μεγαλύναις των φανέστρων του ναού της Αγ. Τριάδας¹⁰³. Την ίδια ημέρα αμοιόφηκε από τους επιτρόπους του ναού της Υ.Θ.Πλατυτέρας, με δώδεκα βενετικά τάλια για την ζωγραφική έξι ιεραρχών σε ξύλο -πρόκειται πιθανότατα για εικόνες των Αποστολικών. Έλαβε το ποσό για το ξύλο των σανίδων, τις κορνίζες, την επιχρύσωση και την ζωγραφική εργασία του¹⁰⁴. Στις 12 Μαΐου 1821, υπέγραψε σε μία ακόμα απόδειξη πληρωμής, καταγράφοντας αυτή την φορά μόνο το όνομά του επειδή εκολωρίρισε την μπόσωλα του ναού του Αγ. Αντωνίου. Έλαβε για τον

Για τον ναό, Stamatoroulos 1993, 302 και Παπαγεωργίου 1920, 223.

κορνιζόνια < cornice= η κορνίζα, η πλαισίωση των εικόνων ή των πιάκων, η κορνίζωση

101. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 216 Υ.Θ. Πλατυτέρα, δέσμη 25, φ. 33r.

κολορίσιμα, ό.π., σημ. 52.

μπουσούλους, ό.π., σημ. 37.

φατούρα < fattura= το φτιάξιμο, η κατασκευή, η επεξεργασία.

102. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντωνίου, δέσμη 13, φ. 25r, φ. 33r, φ. 70r, φ. 43r, φ. 48r, φ. 54r, φ. 62r, αλλά και λυτά έγγραφα, αρ. 4, 7, 8, 12, 13, 17, 19, 23, 25, 30, 36, 38, 47, 62, 65, 68.

103. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, φ. 55r.

μεγαλύναις των φανέστρων, μεγαλούνα, μετζαλούνα, ό.π. σημ. 37, φανέστρα < finestre= παράθυρο, μεγαλύναις των φανεστρών= φεγγίτες των παραθύρων.

104. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 216 Υ.Θ. Πλατυτέρα, δέσμη χ.α., αρ. 33.

κόπο του και για έξοδά του, τέσσερα τάλιρα, *σπυρίδων Βάλμης*¹⁰⁵.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ ιερέας, 1806-1819. Ο Θεόδωρος Αγγελάτος¹⁰⁶ έλαβε αμοιβή από τον κύριο Στάμο Ρωδόσταμο, επίτροπο του ναού του Αγ. Σπυρίδωνα, δώδεκα τάλιρα αργυρά για το *στέμα στο άρμα Μεγάλου Ιμπεράτορος Ναπολέωντα*. Αυτό με *ορισμό του Διοικητή Γκενεράλ ετέθη στο ναό*¹⁰⁷. Στις 14 Μαΐου 1806, ο Θεόδωρος ιερέας Αγγελάτος έλαβε αμοιβή για την ζωγραφική μίας εικόνας του Ιησού Χριστού που θα στόλιζε τον αρχιερατικό θρόνο, για το *σανίδι*, την κορνίζα, το *τζιμέρι*, τάλιρα πέντε. Τον πλήρωσε ο επίτροπος του ναού της Υ.Θ.Βλαχέραινας ο *τίμιος, σιόρ Ιωάννης Χρυσοβιτζάνος*¹⁰⁸.

105. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, φ. 59γ. μπόσωλα, ό.π., σμμ. 37.

106. Αναφορές στην παρουσία και δράση του ζωγράφου έχουμε την περίοδο 1795 - 1819. Η υπογραφή του ζωγράφου ακολουθεί τον εξής τύπο: *χείρ Θεοδώρου ιερέως Αγγελάτου*. Έργα του: Ιωάννης Χρυσόστομος 1808, στον ναό της Υ.Θ.Φανερωμένης, ΧΣ έθρονος, συλλογή Μαντζαβίνου 1956, συλλογή Παπαστράτου, Ιωάννη Προδρόμου συλλογή Λοβέρδου, Σταύρωση, Χατζηδάκη, *Έλληνες ζωγράφοι*, 1, 145-146 και Καζανάκη 1994, *Ο περίπλους*, 54. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1806, μαρτυρείται ότι αμοιφθηκε με ογδόντα τέσσερα τάλιρα για την ζωγραφική εικόνων στο τέμπλο στον ναό Αγ. Νικολάου Βηρού (θύρες, εικόνες Αποστόλων, Τρίμορφο, τέσσερις ποδιές, δεσποτική εικόνα επίσης ένα κατασάρκι και χρυσώματα, Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 77 Αγ. Νικόλαος Βηρό, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, φ. χ.α.). Το 1808, εργάστηκε στον ναό της Υ.Θ.Μεσοχωρίτισσας Δουκάδων ζωγραφίζοντας εικόνες Δωδεκαόρτου, έλαβε δεκαοκτώ βενετικά τάλιρα και εικοσιοκτώ λίρες (Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 128 Υ.Θ.Μεσοχωρίτισσα Δουκάδων, δέσμη χ.α, λυτό έγγραφο, φ. χ.α) Την ίδια χρονιά, στον ναό της Αγ. Παρασκευής Βαρυπατάδων ζωγράφισε την εικόνα του αγ. Στεφάνου και έλαβε οκτώ τάλιρα και είκοσι λίρες, στο τέμπλο ζωγράφισε την Ζωαρχική Τριάδα σε πανί και στην κόγχη του Ιερού τους τέσσερις ιεράρχες και την Πλατυτέρα, επίσης στον εξώστη του γυναικωνίτη, την Εξορία του Αδάμ και στα τόξα της κιονοστοιχίας τρία *ρυτά* του Ευαγγελίου. Έλαβε εκατό αργυρά τάλιρα. Τα διπλάσια έλαβε για την ζωγραφική της ουρανίας, στα τρία *οβάτα*, την Παραβολή των δώδεκα Παρθένων, την Μακαριότητα, τον Λιθοβολισμό του Στεφάνου, επίσης τέσσερις συνοδευτικές εικόνες των ευαγγελιστών και Προφητών. Ζωγράφισε στο τέμπλο τις δεσποτικές του Παντοκράτορα και του Ιωάννη Προδρόμου και έλαβε τέσσερα τάλιρα (Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 53 Αγ. Παρασκευή Βαρυπατάδες, δέσμη χ.α., φ.χ.α).

107. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, λυτό έγγραφο, αρ. 41.

άρμα < *arma*= έμβλημα, εραλδικό σύμβολο.

108. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α, λυτό έγγραφο, αρ. 44.

τζιμέρι= τζάμι.

Στις 21 Ιουνίου 1807, αμοιόφθηκε το σάλδο του, δέκα και ήμισυ αργυρά τάλιρα, για διακοσμητική ζωγραφική που πραγματοποίησε στο ναό της Υ.Θ.Βλαχερνών. Υπέγραψε, *Θεόδωρος ιερέας Αγγελάτος, εικονογράφος*¹⁰⁹. Στις 12 Μαρτίου 1808, ο ίδιος έλαβε πέντε τάλιρα από τον ευγενή σιόρ Μάρκο Σκούμπα, επίτροπο του ίδιου ναού επειδή *εχρίσωσε* δύο κορνίζες με τα *φιλέτα* τους και δύο *τζιμέροια*¹¹⁰. Στις 16 Ιανουαρίου 1809, ο Θεόδωρος Αγγελάτος, *ριτορ*, έλαβε εκατό λίρες και δύο για εργασίες στο ναό Αγ. Σπυρίδωνα¹¹¹. Στις 16 Φεβρουαρίου 1809, ο Θεόδωρος Αγγελάτος εικονογράφος *εζωγράφησε* τέσσερις εικόνες δεσποτικές του ναού του Αγ. Σπυρίδωνα και έλαβε από τον ευγενή σιόρ Γεώργιο Αλαμάνο, για την εργασία και τα έξοδά του είκοσι τέσσερα γρόσια¹¹². Στις 15 Απριλίου 1815, δόθηκαν από τους επιτρόπους του ναού του Αγ. Ιωάννη και της Αγ. Παρασκευής, στο *reverendo Don Teodoro Angelato* γιατί είχε συντηρήσει την εικόνα του αγίου Αθανασίου, λίρες τέσσερις και εβδομήντα τρεις¹¹³. Το 1816, καταγράφηκε ότι στο *reverendo Don Teodoro Angelato* καταβλήθηκαν τριάντα οκτώ και δέκα λίρες γιατί είχε συντηρήσει την εικόνα του μικρού βωμού. Η παραγγελία της εργασίας έγινε από την ενορία του Αγ. Ιωάννη και Παρασκευής¹¹⁴. Στην πρώτη Οκτωβρίου 1816, έλαβε από τους τιμίους επιτρόπους του ναού της Υ.Θ.Βλαχέρνας, κύριο Ανδρέα Ρούνεση για έξι μήνες εννέα τάλιρα, ως ψάλτης του ναού. Υπέγραψε, *Θεόδωρος Ιερέας*

109. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., αρ. 25. Πρόκειται για την ζωγραφική σαράντα δύο διακοσμητικών αστεριών.

εικονογράφος, με την ονομασία αυτή προσυπόγραφαν οι ζωγράφοι τις αποδείξεις πληρωμών αλλά και τα έργα τους.

110. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών* Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., αρ. 36.

φιλέτα < filo= το λεπτό κομμάτι ύφασμα, το φιλέ.

τζιμέροια, *ό.π.*, σημ. 108.

111. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, λυτό έγγραφο, φ. 6r.

112. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, λυτό έγγραφο, αρ. 85.

Εζωγράφησε, ο όρος δηλώνει εδώ την αγιογράφηση όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει από την υψηλή αμοιβή, αντιστοιχούν έξι τάλιρα για την κάθε εικόνα. Δεν έχει σημειωθεί για ποιές εικόνες πρόκειται.

113. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Αγ. Παρασκευή, δέσμη 18, φ. 2r και φ. 143r.

114. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Αγ. Παρασκευή, δέσμη 18, φ. 5r. Πρόκειται πιθανότατα για την απεικόνιση στην κόγχη της Πρόθεσης.

Αγγελάτος¹¹⁵. Στις 8 Ιουλίου 1816, δόθηκαν στους *pitori Reverendo Don Teodoro Angelato* και *Teodoro Papadato* επειδή *aver dato la vernise*, πέρασαν με βερνίκι τις εικόνες του τέμπλου και τις παραστάσεις της Πρόθεσης, και επειδή επιχρωμάτισαν, τον γυναικωνίτη, τις θύρες και τους τοίχους του ναού, τους τελευταίους *a finto damasco*, έλαβαν τάλιρα πενήντα πέντε¹¹⁶. Στις 29 Αυγούστου 1816, δόθηκαν δέκα τάλιρα για έξοδα και *χαρισμά* του Αγγελάτου επειδή *ως αγιογράφος, έκαμε ταις ιστορίσαις* στην Πρόθεση του ναού Αγ. Ιωάννη και Παρασκευής¹¹⁷. Την πρώτη Απριλίου 1817, έλαβε και πάλι ως ψάλτης στον ναό της Υ.Θ.Βλαχερνάς, τον μισθό έξι μηνών, εννιά τάλιρα. Η αμοιβή καταβλήθηκε την πρώτη Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, την πρώτη Απριλίου και την πρώτη Οκτωβρίου του 1818, την πρώτη Απριλίου του 1819¹¹⁸. Στις 19 Μαΐου 1817, έλαβε ο ιερέας Θεόδωρος Αγγελάτος από τους επιτρόπους του ναού Αγ. Αντωνίου με επικεφαλής τον κύριο Άγγελο Μαυροκέφαλο, μισθό σαράντα πέντε τάλιρα, μισθό για ζωγραφική του άμβωνα και *επιχρύσωση και φτιάσιμο* τεσσάρων εικόνων, της Ωραίας Πύλης και των *μπαλαούστρων*¹¹⁹.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΡΑΔΗΣ, 1807. Στις 29 Αυγούστου 1807, ο Νικόλαος Βραδής εισέπραξε μετά από παζάρι με τον *κυβερνήτη* του ναού της Αγ. Τριάδας, οίόρ Σπύρο Μπέτση δεκατέσσερα τάλιρα και δώδεκα λίρες, επειδή είχε *ζωγραφίσει* και *επιχρυσώσει* τις κορνίζες στο πρώτο,

115. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 21γ και αρ. 15. Ο Αγγελάτος διατέλεσε ψάλτης του ναού ως το 1819, παρακάτω σημ. 123.

116. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 1γ. *dare la vernice*= περνώ με βερνίκι.

finto damasco= η διακοσμητική ζωγραφική του τοίχου με ερυθρό χρώμα, ό.π., σημ. 37.

117. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Παρασκευή, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 38.

Δεν διευκρινίζεται στην απόδειξη πληρωμής η ακριβής εργασία του ζωγράφου. Ίσως πρόκειται για εργασίες συντήρησης της υπάρχουσας απεικόνισης.

118. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 21γ και αρ. 41, 56.

119. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, δέσμη χ.α., φ. 10γ. μπαλαούστρο, ό.π., σημ. 90.

Πρόκειται και πάλι για εργασίες συντήρησης.

δεύτερο, τρίτο, τέταρτο *όρδινε* και στο Τρίμορφο, στο ναό του Αγ. Αθανασίου. Η εργασία δεν περιελάμβανε τις κολόνες της σειράς των Αποστόλων¹²⁰.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΖΕΡΒΟΣ αναγνώστης, 1807. Στις 10 Δεκεμβρίου 1807, ο Αναστάσιος Ζερβός έλαβε από τον ευγενή σιόρ Στάμο Ροδόσταμο, λίρες εκατόν δέκα *έξι, μονέδες*, γιατί αγιογράφησε τις *λουμινάρια* για τον ναό του Αγ. Σπυρίδωνα¹²¹.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ ιερέας, 1808 -1815. Στις 25 Απριλίου του 1808, ο ιερέας Ιωάννης Παπαδάτος συντήρησε το τέμπλο, δηλαδή τις εικόνες των Αποστόλων και τον Σταυρό στο Τρίμορφο του ναού της Υ.Θ.Βλαχερνάς. Επίσης πραγματοποίησε εργασίες συντήρησης στον γυναικωνίτη και έλαβε εκατόν δεκατέσσερα *τάλιρα*¹²². Στις 14 Ιουνίου του ίδιου χρόνου για τις εργασίες του στον ίδιο ναό αλλά και σε τρεις εικόνες έλαβε άλλα *εικοσιεννέα τάλιρα*¹²³. Το 1815, μαρτυρείται ιερέας στο ναό του Αγ. Ιωάννη και Αγ. Παρασκευής στις *Στέρνες*¹²⁴.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, 1808-1824. Στις 20 Μαΐου

---

120. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 94 Αγ. Απόστολοι -Αγία Τριάδα, δέσμη 1, φ. 129r και λυτό έγγραφο.

όρδινε < ordine, ordene= η ζώνη του τέμπλου, η διάταξη, η οργάνωση, η σειρά, η τάξη, Boerio 1993, 454.

Πιθανότατα ο ζωγράφος Νικόλαος Βραδής ήταν ο αδελφός του Σπυρίδωνα Βραδί που μαζί με τους αδελφούς, Χριστόδουλο και Στυλιανό, ζήτησαν το 1815 να εγγραφούν μέλη της αδελφότητας του Αγ. Ιωάννη στις Στέρνες, Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Αγ. Παρασκευή, δέσμη 17, αρ. 4. Ένας Νικόλαος Βραδής, συναντάται ως μάρτυρας, σε πράξη του νοταρίου Σπυρίδωνα Δραζίνου στις 15 Μαρτίου 1815, Γ.Α.Κ, *Έγγραφα*, Φ. 213 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, χ.α. Τα έγγραφα του ναού του Αγ. Αθανασίου περιέχονται στους φακέλους εγγράφων της Αγ. Τριάδας, για τον ναό, Παπαγεωργίου 1920, 215.

121. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 259 Αγ. Σπυρίδων, δέσμη χ.α, λυτό έγγραφο, χ.α. *μονέδα* < moneda, moneta, ιταλ. moneta= νόμισμα, μονέδα, Boerio 1993, 425. *λουμινάρια*, *ό.π.*, σμμ. 79.

122. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., αρ. 18.

123. Βλ. *ό.π.*, σμμ. 126.

124. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Αγ. Παρασκευή, δέσμη 9, αρ. 13, 16, 17.

του 1808, ο Θεόδωρος Παπαδόπουλος έλαβε πενήντα τρία αργυρά τάλιρα βενετικά γιατί *ασίμοσε, επαργύρωσε* και πέρασε με βερνίκι το τέμπλο του ναού της Αγ. Τριάδας και επίσης επιχρύσωσε μερικά *πρατζολέτα*¹²⁵. Στις 20 Μαΐου 1816, ο ίδιος ζωγράφος έλαβε από τον Γεώργιο Περδικομμάτη, του ναού της Υ.Θ.Βλαχερνών για το φτιάσιμο δύο σταυρών και τον χρωματισμό ενός τεραπόδου και τεσσάρων *μπουσουλών* για μισθό και κόπον του, τέσσερα αργυρά τάλιρα¹²⁶. Στις 8 Ιουλίου του 1816, έλαβε σε συνεργασία με τον Θεόδωρο Αγγελάτο, από τους επιτρόπους του ναού της Υ.Θ.Βλαχέρνας πενήντα πέντε τάλιρα για την βερνίκωση του τέμπλου και των εικόνων του, της κόγχης της Προθέσεως αλλά και του γυναικωνίτη, για τα *δαμάσκα* του *πύργου*, τον χρωματισμό των τοίχων και πάλι με το ερυθρό *δαμάσκο* όπως επίσης και για τον χρωματισμό των δύο θυρών του Ιερού. Τέλος για τον χρωματισμό των περιγραμμάτων στο τέμπλο και την συντήρηση των εικόνων του, *ταις δύο φρουάδαις μάκιας ταις προσπετίβαις και φτιάσιμο τας πκόνας του ναού*. Υπέγραψαν, *Θεόδωρος Ιερεύς Αγγελάτος, Θεόδωρος Παπαδόπουλος*¹²⁷. Στις 13 Αυγούστου -πρώτη Σεπτεμβρίου 1816, έλαβε έντεκα γρόσια για το χρωματισμό, *κολορίρισμα* που πραγματοποίησε στο ναό της Υ.Θ.Βλαχερνών και τέσσερα αργυρά τάλιρα για πληρωμή της εργασίας του. Υπέγραψε ως *Θεόδωρος Παπαδόπουλος, ππτώρος*¹²⁸. Στις 20 Δεκεμβρίου 1816, εισέπραξε από τον Ανδρέα

125. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη 50, φ. 130r και αρ. 54. *ασίμοσε*= επαργύρωσε.

πρατζολέτα, *ό.π.*, σμ. 39.

126. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 19r.

φτιάσιμο= συντήρηση.

127. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 1r και 20r. *Δαμάσκα του πύργου* < dammasco, dommasco= είδος μεταξωτού ροδοκόκκινου υφάσματος με σχέδια άνθεων, *δαμάσκο*, το ερυθρό χρώμα, Boerio 1993, 215.

φρουάδαις < fruada, frua= φθαρμένος, -n, Boerio 1993, 289.

μάκιας < machia, macchia= σημάδι, λεκές, γνώρισμα, Boerio 1993, 380.

ταις προσπετίβαις < prospettiva= το τέμπλο, το εικονοστάσιο, ο τοίχος, η προοπτική, Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 1, 128.

φτιάσιμο, *ό.π.*, σμ. 130.

Αγγελάτος - Παπαδόπουλος, συνεργάστηκαν δύο ζωγράφοι όπως συνέβαινε συχνά και τους προηγούμενους αιώνες. Για τις συνεργασίες ζωγράφων τον 18ο αιώνα, Μελέντη, *Η ζωγραφική των εικόνων στην Κέρκυρα και ο Σπυρίδων Σπεράντζας*, 40, σμ. 129.

128. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 217 Υ.Θ.Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 1r.

Ρενέση, κυβερνήτη του ναού της Υ.Θ.Βλαχερνών για χρωματισμό δύο κλιμακοστασιών, για επιχρύσωση τριάντα μπουσούλων, για χρωματισμό ενός μέρους από το Μπόργο, για την φτίαση του Δαμάσκου, για τον χρωματισμό των θυρών του Κελίου φίντο ρεμέσο, για τον χρωματισμό της ξύλινης επένδυσης της θύρας και του παραθύρου με χρώμα τζελέστε. Υπέγραψε, Θεόδωρος Παπαδόπουλος¹²⁹. Στις 6 Απριλίου του 1818, ο Θεόδωρος Παπαδόπουλος υπέγραψε ότι ποιεί πίστιν βέβαιαν και ασφαλί για να εισπράξει τριάντα τάλιρα επειδή είχε δώσει κολόρο με το λινόλαδο στις θύρες από τις δύο πλευρές, στα τελέρια και σίδερα φανεστρών, στο μπούσολα με τα γιαλιά του, στις τρις μπάνκαις, σόλες τις καντίνας από τα καντίλια, σίδερα τέμπλου και άλλα. Υπέγραψε, Θεόδωρος παπαδόπουλος¹³⁰. Στις 18 Μαΐου του 1818, έλαβε από τον Σπυρίδωνα Μακρή Μπουτούνο, επίτροπο του ναού των Αγ. Ιωάννη και Παρασκευής, έξι τάλιρα για την εργασία του, για την φατούρα και τα έξοδα του. Χρωμάτισε τον άμβωνα, την μπάνκα, τους πρώτους μπουσούλους και τα τελέρια. Υπέγραψε ως Θεόδωρος παπαδόπουλος ππτόρος¹³¹. Στις 30 Μαΐου ή 8 Ιουλίου 1819 ο Θεόδωρος Παπαδόπουλος και ο Θεόδωρος Αγγελάτος έλαβε τριάντα δύο τάλιρα και τρεις λίρες για βερνίκωση αντικειμένων του ναού¹³². Στις 2 Φεβρουαρίου

ππτόρος, ππτόρος < pitor, pittore= ζωγράφος, Boerio 1993, 514.

129. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. χ.α. και αρ. 42. μπόργο < πύργος= το τέμπλο.

φίντο, ό.π., σημ. 37.

ρεμέσο, ό.π., σημ. 37.

τελέρη τζελέστε= γαλανό τελάρο (celeste= το γαλάζιο, ό.π., σημ. 84).

130. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 232 Αγ. Βασίλειος, δέσμη 20, αρ. 48.

ποιεί πίστιν βεβαίαν και ασφαλί, συνήθης έκφραση νομιμοποίησης της πράξης πληρωμής.

λινόλαδο= λινέλαιο, είδος διαλύτη.

τελέρια, τελέρη, ό.π., σημ. 80.

μπάνκαις, ό.π., σημ. 37.

καντίνας < cadena, caena, catena= αλυσίδα, Boerio 1993, 113.

καντίλια < candela= λαμπάδα, κερί.

131. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Αγ. Παρασκευή, δέσμη 26, λυτό έγγραφο, αρ. 39.

φατούρα < fattura= εργασία, φτίασιμο, κατασκευή.

μπουσούλους, ό.π., σημ. 37.

132. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, φ. χ.α.

1820, εισέπραξε από τον *κασιέρη* του ναού του Αγ. Γεωργίου των Ραφτάδων, στο *μπόργγο* του Μαντουκίου, δύο τάλαρα επειδή είχε χρωματίσει τους τοίχους του *μαρμωρίου*, *ταις φιορίταις* από ένα *Τρασφόρο* και επειδή είχε χρωματίσει ένα σταυρό και κάθε θύρα του ναού. Πληρώθηκε για την εργασία και τα έξοδά του. Υπέγραψε ως *Θεόδωρος παπαδόπουλος ππτώρος*¹³³. Στις 26 Μαρτίου 1820, ο ίδιος έλαβε από τον Χαράλαμπο Μαστόρη, *κυβερνίτη* του ναού Αγ. Γεωργίου, στο προάστειο Μαντούκι, τέσσερα βενετικά τάλαρα για μερικά *άστρα* και *βάζα* από *κυρτόνη* όλα *ασημένια εις δίκαιον της αυτής Εκκλησίας*¹³⁴. Στις 20 Δεκεμβρίου του 1824, έλαβε από τον Σπυρίδωνα Μακρή, *κυβερνίτη* της Υ.Θ.Αντιβουινιώτισσας ένα *τάλιρο κολονάτο* επειδή χρωμάτισε και πέρασε με βερνίκι την εικόνα Σωτήρος Χριστού. Στην απόδειξη καταγράφηκε, *Κράζομε πλερομένος και ευχαριστημένος και ηπογράφο και δια χιρός μου. Θεόδωρος παπαδόπουλος*¹³⁵.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΕΝΤΟΥΡΑΣ -SPIRIDION VENTURA, 1809-1811.

Στις 22 Ιουνίου του 1809, ο Σπυρίδων Βεντούρας¹³⁶ για την εργασία και τα έξοδά του πληρώθηκε ενενήντα *πιάστρα* από τους ενορίτες του

133. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Άγιος Γεώργιος Μαντούκι, λυτό έγγραφο, φ. χ.α.

μπόργγο < ιταλ. borgo= προάστειο, συνοικισμός.

μαρμόριο < marmoreo= μαρμάρινη επιφάνεια, βωμός, Αγία Τράπεζα.

φιορίτες < fiorita= ανθοδοχείο, Boerio 1993, 275.

τρασφόρο < trasferite= μεταφέρω, μετακομίζω, τρασφόρο= μεταφερόμενο έπιπλο, Επίτάφιος.

134. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Αγ. Γεώργιος, λυτό έγγραφο, χ.α.

άστρα < astro= άστρο, αστέρι.

κυρτόνη, *καρτόνι* < carton, ιταλ. cartone= χαρτόνι.

135. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 210 Υ.Θ.Αντιβουινιώτισσα, δέσμη 4, φ. 13γ.

κολονάτα τάλαρα, *ό.π.*, σμ. 69.

κράζομε πλερομένος και ευχαριστημένος και ηπογράφο και δια χιρός μου, *ό.π.*, σμ. 40.

Για τον ναό, Νικηφόρου 1999, 510, Stamatoroulos 1993, 204 -208 και Παπαγεωργίου 1920, 212.

136. Μνείες για τον ζωγράφο υπάρχουν την περίοδο 1761 -1835. Έργα του σώζονται σε ναούς στην Λευκάδα, στην Κέρκυρα και σε συλλογές στην Αθήνα. Εκτός από εικόνες έχει ζωγραφίσει προσωπογραφίες και αρχιτεκτονικά σχέδια. Υπήρξε δάσκαλος της ζωγραφικής στην δημόσια σχολή καλών τεχνών μετά το 1815. Στην Κέρκυρα, το 1797, ανέλαβε να ζωγραφίσει από την αρχή την εικόνα προσκυνηταρίου των αγίων Σπυρί-

Αγ. Αντωνίου. Η εργασία αφορούσε ένα *quadro* με απεικόνιση των αγίων Ιωάννη και Ανδρέα. Έχει σημειωθεί, *al Pitore signor Spiridion Ventura*¹³⁷. Στις 24 Δεκεμβρίου του 1811, έλαβε αμοιβή επειδή ασίμωσε το *πιεδεστάλν* στο ναό της Υ.Θ.Υψηλής. Πληρώθηκε δώδεκα γρόσια, *σπυρίδων βεντούρας*¹³⁸.

ΔΑΝΙΗΛ ΚΟΚΛΑΣ ιερομόναχος, 1812 -1824. Στις 28 Αυγούστου 1813, ο Δανιήλ Κόκλας¹³⁹, εισέπραξε αμοιβή από τους επιτρόπους ναού της Υ.Θ.Μαντρακίνας τεσεράμψι βενετικά τάλιρα για την εργασία και τα έξοδά του. Πληρώθηκε για την επιχρύσωση *τριών κираμήδων* για το τέμπλο του ναού. *Κράζεται πλερωμένος*. Υπέγραψε, *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκλας ζωγράφος*¹⁴⁰. Στις 11 Δεκεμβρίου του 1816, ο ίδιος έλαβε δέκα αργυρά τάλιρα από τον Στέλιο Γκιόκα επειδή ζωγράφισε την εικόνα του αγίου Δημητρίου στο προσκυνητάριο καθώς και το *Τρήμορφο* και τις εικόνες δύο Αποστόλων. Επίσης, επειδή χρωμάτισε το τέμπλο και *εφθίασε την μεσινήν θύραν και ταις δύο άλλαις εφτιασε*. Υπέγραψε, *Δανιήλ ιερομόναχος Κόκλας ο ζωγράφος*¹⁴¹. Στις

δωνα και Νικολάου για το ναό της Υ.Θ. Τενέδου, το 1810, ζωγράφησε την ουρανία, τέσσερις εικόνες τέμπλου και τέσσερις εικόνες στις ποδιές του τέμπλου στο ναό της Υ.Θ.Πλατιτέρας. Ο τύπος της υπογραφής, *Σπυρίδων Βεντούρας εποίει*. Για τον Σπυρίδωνα Βεντούρα στην Κέρκυρα και αλλού, Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι*, 1, 189 - 190, Stamatoroulos 1993, 73, 247.

137. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 230 Αγ. Αντώνιος, δέσμη χ.α., φ. 16r.

riastre= πιάστρο, νόμισμα τουρκικό, Λιάτα 1996, 344. Δεν έχει εντοπισθεί τέτοιο έργο στο ναό που υπάρχουν όμως εικόνες με τους δύο αγίους.

138. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 218 Υ.Θ. Υψηλή, δέσμη 1, φ. 83r.
πιεδεστάλν, *ό.π.*, σημ. 39.

139. Μνείες για τον ζωγράφο έχουν εντοπισθεί την περίοδο 1774 -1866. Έργα του σώζονται σε ναούς της Κέρκυρας και η υπογραφή του υπάρχει σε ανθίβολο στο Βυζαντινό μουσείο Αθηνών. Στην Κέρκυρα, ο Δανιήλ Κόκλας έχει ζωγραφίσει εικόνα τέμπλου το 1817, στον ναό του Αγ. Ιωάννη Προδρόμου στις Στέρνες, Τρίπτυχο με την Δευτέρα Παρουσία το 1818, στην Υ.Θ.Φανερωμένη, εικόνα του Ιωάννη Προδρόμου και αγίου Ανδρέα στο ναό του Αγ. Αντωνίου και την ουρανία στον ναό του Αγ. Βασίλειου. Για την δράση του ζωγράφου την περίοδο 1817 -1824, *Ο περίπλους*, 54.

140. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 221 Υ.Θ. Μανδρακίνα, δέσμη χ.α., φ. 41r.
τριών κираμήδων= τριών στοιχείων της επιστήγασης του τέμπλου.

Για τον ναό, Stamatoroulos 1993, 301 και Παπαγεωργίου 1920, 204.

141. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 356 Αγ. Γεώργιος Μαντούκι, δέσμη 2, φ. 6r.

εφθίασε την μεσινήν θύραν και ταις δύο εφτιασε= συντήρησε τις τρεις θύρες του Ιερού.

22 Ιουνίου του 1817, έλαβε εξήντα έξη τάλιρα από τους επιτρόπους του ναού Αγ. Ιωάννη και της Αγ. Παρασκευής για την εργασία του και τα έξοδά του επειδή *εζωγράφησε το τέμπλο του ναού*. Υπέγραψε, *Δανιήλ ιερομόναχος Κόκλας ο ζωγράφος*¹⁴². Στις 22 Ιουλίου 1817, εισέπραξε πέντε αργυρά τάλιρα επειδή *ζωγράφησε μία εικόνα του αγίου Ιωάννη του Ελεήμονα*. Υπέγραψε, *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκλας*¹⁴³. Στις 11 Μαΐου 1818, έλαβε αμοιβή από τους επιτρόπους του ναού του Αγ. Αντωνίου, καβαλιέρ Στάμον Καλικιόπουλον, κόντε Σπυρίδωνα Θεοτόκη Αντρουτζέλι, σιόρ Άγγελον Μαυροκέφαλον για την ζωγραφική που πραγματοποίησε στην κόγχη του Ιερού. Επίσης, για την απεικόνιση της Γέννησης του Χριστού στην Πρόθεση. Πληρώθηκε είκοσι τέσσερα αργυρά τάλιρα για την εργασία και τα έξοδά του. *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκλας ζωγράφος*¹⁴⁴. Στις 30 Νοεμβρίου 1818, εισέπραξε από τον επιτρόπο ναού Αγ. Πατέρων και Αγ. Αρσενίου, Άγγελον Κιαίσαρν είκοσι τέσσερα τάλιρα επειδή *έκανε την φτίασιν στις τρεις θύρες και ζωγράφησε την Πρόθεση του ναού*. *Κράζεται πληρωμένος. Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκλας ζωγράφος*¹⁴⁵. Στις 11 Φεβρουαρίου 1819, ο Δανιήλ Κόκλας εισέπραξε επτά και μισό τάλιρα για να *φτιάσι τέσσερις δεσποτικές εικόνες για το ναό των Αγ. Πατέρων*. Τα χρήματα έλαβε από τον Άγγελο Καίσαρν¹⁴⁶. Στις 30 Νοεμβρίου 1819, ο *reverendo pittore Daniele Cocla* εισέπραξε είκοσι τέσσερα τάλιρα από τα οποία έλαβε τα

τρήμορφο, τρήμορφο= το σύνολο των παραστάσεων του Εσταυρωμένου, της Θεοτόκου και του Χριστού στην υψηλότερη ζώνη των τέμπλων, Π. Βοκοτόπουλος, Ιδιομορφίες στην διακόσμηση των κερκυραϊκών τέμπλων, *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 5 (1986) 149 - 156.

Δεν εντοπίσαμε τις εικόνες στο ναό.

142. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 237 Άγ. Ιωάννης και Παρασκευή, δέσμη 26, λυτό έγγραφο, αρ. 10.

εζωγράφησε το τέμπλο, πρόκειται για εργασίες ζωγραφικής.

143. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 229 Άγ. Αντώνιος, λυτό έγγραφο, αρ. 15. Σήμερα δεν υπάρχει το έργο στο ναό.

144. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 229 Άγ. Αντώνιος, λυτό έγγραφο, αρ. 23. Δεν σώζεται σήμερα η παράσταση αυτή.

145. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 255 Άγ. Πατέρες, δέσμη χ.α., φ. 4r.

έκανε την φτίασιν, συντήρησε, επιχρωμάτισε τις τρεις θύρες.

146. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 255 Άγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 22.

να *φτιάσει*= να συντηρήσει, να διατηρήσει.

Τα έργα δεν εντοπίζονται στο ναό σήμερα.

επτά για να συντηρήσει και ανανεώσει, *ristaurare*, τέσσερις εικόνες του Ιερού και να τις επιχρυσώσει¹⁴⁷. Στις 16 Μαρτίου 1820, εισέπραξε από τους επιτρόπους ναού Αγ. Αντωνίου είκοσι δύο αργυρά τάλιρα για την εργασία και τα έξοδά του επειδή χρωμάτισε τον γυναικωνίτη. Υπέγραψε, *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκκλας ο ζωγράφος*¹⁴⁸. Στις 10 Απριλίου 1823, έλαβε από τους επιτρόπους Χρήστο Πιλό, Αντώνιο Πενεσό του ναού Υ.Θ.Μαντρακιώτισσας, δεκατρία βενετικά τάλιρα για την εργασία και τα έξοδά του. Αγιογράφησε, *εζωγράφησε* εικόνα της Ανάστασης για τον ναό. Υπέγραψε, *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκκλας Ζωγράφος*¹⁴⁹. Στις 22 Δεκεμβρίου 1823, έλαβε αμοιβή εβδομήντα δύο βενετικά τάλιρα από τους επιτρόπους του ναού Αγ. Αντωνίου, Νικόλαο Θεοτόκη, Ανδρέα Θεοτόκη Ανδρουτζέλη και Σπυρίδωνα Σύμα για μία σειρά εργασιών που είχε πραγματοποιήσει στο ναό του Αγ. Αντωνίου. Επιχρυσωσε και χρωμάτισε το προσκυντήριο, το *δεπόζητο* του ναού. Χρωμάτισε επίσης, δύο θύρες και *έκαμε και ως δαμάσκο μέσα εις τους πύργους του δεπόζητου*. Ζωγράφησε δύο εικόνες *έξωθεν εις τα έξω προσκυνήματα*, δηλαδή εικόνα των αγίων Ανδρέα και Ιωάννη Προδρόμου, και εικόνα του αγίου Ιωάννη Ελεήμονα. Δύο εικόνες για προσκυντήρια μικρά, *μέσα εις τους πύργους, στο προσκύνημα* του αγίου Αντωνίου. Εκεί ζωγράφησε στο ένα τον άγιο Σπυρίδωνα και στο άλλο τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη. Ανέφερε ότι *κράζεται πλερομένος*. Υπέγραψε, *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκκλας ζωγράφος*¹⁵⁰. Στις 30 Ιανουαρίου 1824, εισέπραξε από τον κόντε Ανδρέαν Θεοτόκη, επίτροπο του ναού

147. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 4.

148. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, λυτό έγγραφο, αρ. 46.

149. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 221 Υ.Θ. Μανδρακίνα, δέσμη χ.α., φ. 40γ. Δεν στάθηκε δυνατό να εντοπίσουμε το έργο στο ναό κατά την επίσκεψή μας.

150. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, δέσμη χ.α., αρ. 10.

έκαμα ως δαμάσκο= ζωγράφισα με ερυθρό χρώμα.

πύργους δεπόζητου= τοίχους του προσκυντηρίου.

έξω προσκυνήματα= πρόκειται πιθανότατα για τα εντοιχισμένα εξωτερικά, προσκυντήρια των ναών. Δεν σώζονται σήμερα. Ωστόσο, εικόνα των αγ. Ανδρέα και Ιωάννη Προδρόμου φυλάσσεται στο εντοιχισμένο προσκυντήριο του γυναικωνίτη, στα αριστερά του δυτικού τοίχου. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν πρόκειται για το έργο του Κόκκλα που μεταφέρθηκε στο εσωτερικό του ναού.

μέσα εις τους πύργους, στο προσκύνημα αγίου Αντωνίου= προσκυντήρια εντοιχισμένα στους τοίχους του Διακονικού του Ιερού.

Αγ. Αντωνίου, είκοσι τάλιρα ακόντο, προκαταβολικά από το ποσό πενήντα έξη ταλίων που είχε συμφωνήσει δια τα δύο *έτερα δεπόζητα*, τα έξω. Στην ίδια απόδειξη, γραμμένη στα ιταλικά, επεξηγείται το είδος της εργασίας *per la doratura e colori nei due depositi fuori del Santuario*.¹⁵¹ Στην πρώτη Μαρτίου 1824, η επόμενη μνεία μας πληροφορεί ότι ο ζωγράφος έλαβε από τους ίδιους επιτρόπους τριάντα έξι βενετικά τάλιρα ως τελευταία αμοιβή για τον χρωματισμό και την ζωγραφική. Αναφέρεται ότι *εκολορήρησα και εζωγράφησα, ομού με τον σύντροφό μου*. Το συμβόλαιο ίσχυσε από τις 28 Νοεμβρίου 1823. Υπέγραψε, *Δανιήλ Ιερομόναχος Κόκλας*. Η απόδειξη στα ιταλικά αναφέρει το συνολικό ποσό πληρωμής, *totale pagamento*, τάλιρα κολονάτα τριακόσια τριάντα τρία και εβδομήντα¹⁵². Ένα μήνα αργότερα, στην πρώτη Απριλίου του 1824, ο Κόκλας εικονογράφησε *εις χάρισμα*, δύο μικρά εικονίσματα για να τοποθετηθούν εμπρός από τις εικόνες των δύο προσκυνητάρων, των *δεπόζιτων*. Έλαβε μόνο μισό βενετικό τάλιρο, για την αγορά σανιδίων που θα χρoσίμευαν στην κατασκευή των εικονιδίων¹⁵³. Στις 24 Απριλίου του 1824, εισέπραξε ο ζωγράφος από τον Χρήστο Πιλό αμοιβή για την εργασία και τα έξοδα του. Είχε ζωγραφίσει *μία κασελοπούλα δια κουτίον της ελεημοσύνης*. Η παραγγελία προοριζόταν για τον ναό της Υ.Θ.Μαντρακιώτισσας. Πληρώθηκε ένα τάλιρο και μισό, κολονάτα¹⁵⁴. Τον Απρίλιο 1824, καταγράφηκε σε απόδειξη εργασίας ότι ο ζωγράφος ζωγράφισε δωρεάν προσφορά στον ναό του Αγ. Αντωνίου, *i due fusti necessarii*, απαραίτητα για τις δύο μικρές εικόνες που βρισκόταν σε δύο προσκυνητάρια έξω από το Ιερό¹⁵⁵.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΟΦΑΟΣ διάκονος, 1813-1824. Στις 28 Ιου-

151. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, δέσημ χ.α., αρ. 21.

152. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, αρ. 25 και δέσημ χ.α., φ. 14r. *ομού με τον σύντροφό μου*= σε συνεργασία με τον συνεργάτη του, τον βοηθό του. *collonati*, το κολονάτο τάλιρα < colonna= το κολονάτο νόμισμα, ό.π., σσημ. 69.

153. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, δέσημ χ.α., αρ. 27. Αυτά τα έργα δεν μπορούν σήμερα να εντοπισθούν.

154. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 221 Υ.Θ. Μανδρακίνα, δέσημ χ.α., φ. 74r. *κασελοπούλα δια κουτίον ελεημοσύνης* < cassella di lemosina= το κιβώτιο που εναπόθεταν τις δωρεές της ελεημοσύνης, Boerio 1993, 143.

155. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 229 Αγ. Αντώνιος, δέσημ χ.α., φ. 16r.

fusti necessarii < fusto= στέλεχος στήριξης, το επίμηκες τμήμα ενός αντικειμένου.

λίου 1813, ο γιος του εφημερίου του ναού των Αγ. Ιωάννη και Παρασκευής στην πόλη αλλά και ζωγράφου Ιωάννη Κονοφάου, Αλέξανδρος Κονοφάος, έλαβε από τον ιδιοκτήτη του ναού του Αγ. Γεωργίου στο Μαντούκι, στο όνομα των επιτρόπων ενοριτών, είκοσι τέσσερα φράγκα για εργασία που είχε εκτελέσει ο πατέρας του στην κλίμακα του ναού. Ακόμα έλαβε πληρωμή για την αγορά καντηλιών γυάλινων και δύο καντηλιθρών. Γι' αυτά έλαβε ένα φράγκα και είκοσι¹⁵⁶. Την τελευταία ημέρα του ιδίου μήνα, ο Αλέξανδρος Κονοφάος, ο γιός του ποτέ Ιωάννη, έλαβε και πάλι από τους εκπροσώπους των ενοριτών του ναού του Αγ. Γεωργίου στο Μαντούκι, αμοιβή για την αγορά λαδιού ως προσάναμα των καντηλιών μπροστά από την εικόνα του αγίου Γεωργίου που μεταφέρθηκε στο ναό των Αγ. Ιωάννη και Παρασκευής. Η ίδια τακτική καταγράφηκε από την πρώτη Σεπτεμβρίου του 1812 έως την τελευταία Ιανουαρίου του 1813 και από την πρώτη Φεβρουαρίου έως τον Ιούλιο του 1813 και τιμόταν τριάντα οκτώ γρόσια και πέντε παράδες. Υπέγραψε, *έγραφα το παρόν παρακαλεστικός*¹⁵⁷. Στις 10 Ιουνίου 1824, έλαβε από τον Χρήστο Πηλό, εκπρόσωπο των ενοριτών του ναού Υ.Θ.Μανδρακίνας και *κασιέρη*, έξι τάλιρα κολονάτα και δώδεκα οβωλούς για την ζωγραφική και τα έξοδά της σε τριάντα πέντε *άστρια* αλλά και στην *Κολυμβήθρα* του ναού. Υπέγραψε, *Αλέξανδρος ιεροδιάκονος Κονοφάος ζωγράφος*¹⁵⁸. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1824, ο ίδιος αμοιόφηκε από τους ενοριτές του ναού των Αγ. Βαρβάρου και Ζωοδόχου Πηγής στον Ποταμό, τάλιρα είκοσι έξη και εξήντα οκτώ λίρες, για τέσσερις ποδιές για τα δεσποτικά και *πάστρεμα* όλων των εικόνων του τέμπλου¹⁵⁹.

---

156. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Αγ. Γεώργιος Μαντούκι, δέσμη 6, φ. 4r. *καντηλιών υάλινων και καντηλιθρών*= μπροστά από τις εικόνες κρεμούσαν καντήλια από γιάλι.

φράγκα= το γαλλικό νόμισμα, *Λιάτα* 1996, 348.

157. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 355 Αγ. Γεώργιος Μαντούκι, δέσμη 6, φ. 5r. *έγραφα το παρόν παρακαλεστικός*= έκφραση αποδοχής της συμφωνίας εκ μέρους του συμβαλλόμενου.

158. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 221 Υ.Θ. Μανδρακίνα, δέσμη χ.α., φ. 78r. *κασιέρη*, *ό.π.*, σημ. 96.

άστρια, *ό.π.*, σημ. 138.

159. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 466 Αγ. Βάρβαρος και Ζωοδόχος Πηγή Ποταμός, δέσμη χ.α., φ. χ.α.

Για τον ναό, Stamatopoulos 1993, 302.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ, 1816. Στις 8 Ιουλίου 1816, ο ζωγράφος αμοιφθηκε με γιατί είχε συνεργαστεί με τον Θεόδωρο Αγγελάτο, σε συντήρηση εικόνων και επιχρωματισμούς, στο ναό της Υ.Θ.Βλαχέρνας¹⁶⁰. Στις 20 Δεκεμβρίου 1816, ο Θεόδωρος Παπαδάτος, *pitore*, επειδή χρωμάτισε δύο κλιμακοστάσια, επιχρύσωσε δύο *bossolotti*, χρωμάτισε ένα μέρος του ψευδοτοιχου με *damasco*, χρωμάτισε την θύρα του πρεσβυτερίου, όλες τις θύρες και τα παράθυρα του ίδιου ναού, για την εργασία και τα έξοδα του, αμοιφθηκε με σαράντα δύο τάλιρα και οκτώ¹⁶¹.

ANASTASIO CUNA, 1816-1820. Στον ζωγράφο *al pitore Anastasio Cuna*, δόθηκε το ποσό των δώδεκα ταλίων επειδή *aver dipinto*, ζωγράφησε τις τέσσερις θύρες, το φεγγίτη, *mezzaluna* και δύο *balconi dell Atrio*, και τον εξώστη του νάρθηκα καθώς και όλες τις θύρες του ναού και επειδή *avendo ritocato*, επιδιώρθωσε τα καθίσματα όπου χρειαζόταν. Ο ίδιος ζωγράφος αμοιφθηκε με δύο τάλιρα και μισό γιατί ζωγράφησε τις θύρες και τους ρόδακες των φωταγωγών. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν στον ναό της Υ.Θ.Αντιβουινιώτισσας¹⁶². Στις 8 Ιουνίου 1820, ο ζωγράφος *Anastasio Cuna*, εισέπραξε από τον

160. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., αρ. 15. Για την περιγραφή των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν από κοινού από τους δύο ζωγράφους, παρακάτω σημ. 122.

161. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 217 Υ.Θ. Βλαχερνών, δέσμη χ.α., φ. 1ν και αρ. 30.

bossolotti < *bossolo da candelier*= υποδοχή του κηροστάτη στην οποία στερεωνόταν η λαμπάδα, Boerio 1993, 93.

muro finto= ψευδοτοιχος.

Το 1788, στο ναό των Αγ. Αποστόλων είχε εργαστεί ζωγράφος με το όνομα Ιωάννης Παπαδάτος πιθανότατα και συγγενής του Θεόδωρου Παπαδάτου. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 94 Αγ. Τριάδα, δέσμη χ.α., φ. 107r.

162. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 210 Υ.Θ. Αντιβουινιώτισσα, δέσμη χ.α., φ. 203r. *mezzaluna*, ό.π., σημ. 37.

balconi dell Atrio= εξώστες του νάρθηκα, το γυναικωνίτη, ό.π., σημ. 80.

Την περίοδο 1723 -1758, υπάρχουν μνείες για την εργασία του ιερέα και αγιογράφου Σπυριδωνα Κουνά σε ναούς της πόλης. Δεν αποκλείεται η περίπτωση οι ζωγράφοι να σχετίζονται, Μελένη, *Η ζωγραφική εικόνων και ο Σπυριδών Σπεράντζας*, 38 σημ. 117.

επίτροπο των ναών Αγ. Ιωάννου και Παρασκευής, στην πόλη της Κέρκυρας, τέσσερα τάλιρα επειδή χρωμάτισε με *giallo* όλα τα εσωτερικά *ornamenti* της προαναφερόμενης εκκλησίας. Πληρώθηκε από τον ευγενή σιόρ *Giovanni Geromeriati*¹⁶³.

ANDREA ZAMPILLI, 1817 -1819. Στις 6 Φεβρουαρίου 1817, ο Ανδρέας Ζαμπίλης αμοιφθηκε με δώδεκα τάλιρα για να χρωματίσει τις πέντε θύρες του ναού των Αγ. Πατέρων και Αρσενίου. Επίσης, σε συνεργασία με το Δανιήλ Κόκλα που επιδιόρθωσε και συντήρησε τέσσερις εικόνες του Ιερού του ίδιου ναού αλλά και τις επιχρύσωσε, χρωμάτισε τους *bossoli* και έλαβε αμοιβή κοινή με τον Κόκλα, επτά τάλιρα. Έλαβε συνολικά περίπου είκοσι τάλιρα, για τον ίδιο και τον Κόκλα¹⁶⁴. Στις 3 Απριλίου 1817, πληρώθηκε και πάλι είκοσι τάλιρα, για έξοδα και εργασία στο Ιερό¹⁶⁵. Στις 7 Απριλίου 1819, έλαβε τριάντα δύο τάλιρα από τους επιτρόπους του ναού των Αγ. Πατέρων για τον χρωματισμό του τέμπλου, των πέντε θυρών του ναού και των δύο θυρών του κλιμακοστασίου¹⁶⁶. Στις 12 Μαρτίου 1819, έλαβε ένδεκα τάλιρα για τον χρωματισμό των τριών εσωτερικών θυρών του ναού των Αγ. Πατέρων¹⁶⁷.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ψάλτης, 1818 -1824. Στην πρώτη Οκτωβρίου 1818, ο Χαράλαμπος Καλογερόπουλος υπέγραψε σε απόδειξη πληρωμής αντί άλλου στον ναό του Αγ. Βασιλείου¹⁶⁸. Δύο μήνες αργότερα, στην πρώτη Δεκεμβρίου 1818, αμοιφθηκε με έξι τάλιρα γιατί είχε εργαστεί τέσσερις μήνες ως ψάλτης στον ίδιο ναό. Το ίδιο επαναλήφθηκε στις πρώτες Απριλίου και Οκτωβρίου

---

163. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 237 Αγ. Ιωάννης και Παρασκευή, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, αρ. 47.

giallo= κίτρινο χρώμα, για το χρώμα στην βενετική ζωγραφική, Piva 1992, 383 -394. *ornamenti presentati del esterni*= στοιχεία εσωτερικής διακόσμησης.

164. Γ.Α.Κ Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, δέσμη χ.α., λυτά έγγραφα, φ. χ.α.

165. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, δέσμη χ.α., λυτό έγγραφο, φ. χ.α.

166. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 24.

167. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 23.

168. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 232 Αγ. Βασίλειος, δέσμη χ.α., φ. χ.α. Στην σκουόλα του Αγ. Βασιλείου καταγράφηκε ως μέλος ο Χαράλαμπος Καλογερόπουλος, το 1825 αλλά και ο Ανδρέας Καλογερόπουλος, πιθανότατα συγγενής του.

του 1819 όπου για έξι μήνες έλαβε εννέα τάλιρα καθώς και στις πρώτες Απριλίου του 1821, Απριλίου και Οκτωβρίου του 1822, Απριλίου και Οκτωβρίου 1823. Στην πρώτη Οκτωβρίου του 1824 και πρώτη Απριλίου 1825, έλαβε για έξι μήνες δώδεκα τάλιρα¹⁶⁹. Στην πρώτη Οκτωβρίου 1819, ο Χαράλαμπος Καλογερόπουλος έλαβε τον μισθό τριών μηνών, τεσεράμποι τάλιρα, ως ψάλτης του ναού των Αγ. Πατέρων. Το ίδιο επαναλήφθηκε στις 20 Ιανουαρίου 1820, στην πρώτη Απριλίου και στην πρώτη Ιουλίου του ίδιου χρόνου, επίσης την πρώτη Απριλίου και Οκτωβρίου του 1820 καθώς και την πρώτη Απριλίου του 1821¹⁷⁰. Στις 8 Νοεμβρίου 1819, ο Χαράλαμπος Καλογερόπουλος έλαβε έξι τάλιρα από τον επίτροπο του ναού των Αγ. Πατέρων και Αρσενίου, Αντζολο Καίσαρη, για την επιχρύσωση σε τέσσερις εικόνες που βρίσκονταν απέναντι από τις δεσποτικές. Για την εργασία του έλαβε επίσης και τετρακόσια φύλλα χρυσού. Πληρώθηκε για τις εικόνες και τις κορνίζες. Υπέγραψε, *Χαράλαμπος Καλογερόπουλος*¹⁷¹. Στις 20 Δεκεμβρίου 1819, έλαβε ο ίδιος ζωγράφος από τον σιόρ Άγγελον Καίσαρη, επίτροπο του ναού των Αγ. Πατέρων και Αρσενίου, για επιχρύσωση των πλαισίων αλλά και των εικόνων στις τέσσερις ποδιές, έξι τάλιρα. Χρειάστηκαν επτακόσια είκοσι οκτώ φύλλα χρυσάφι¹⁷². Στις 16 Ιανουαρίου 1824, έλαβε είκοσι τέσσερα τάλιρα κολονάτα για εκατόν είκοσι διακοσμητικά άστρα που είχε ζωγραφίσει για τον ναό του Αγ. Βασιλείου¹⁷³. Στην πρώτη Απριλίου 1824, έλαβε έξι τάλιρα κολονάτα, για την συντήρηση, επιχρωματισμό και την βερνίκωση δύο κορνιζών του προσκυνηταρίου του αγίου Βασιλείου -της εξωτερικής, επιχρυσωμένης και της εσωτερικής, επάργυρης -επίσης, των τεσσάρων μικρών ανθοστήλων για τα προσκυνητάρια αλλά και των έξι δεσποτικών εικόνων¹⁷⁴.

169. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 232 Αγ. Βασιλείος, δέσμη χ.α., αρ. 18, 30, 42.

170. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 52, 66, 70, 71 και δέσμη 22, 8r.

171. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 61. Ο ζωγράφος πιθανότατα συγγένευε με τον Αναστάσιο Καλογερόπουλο, ιερέα του ναού της Υ.Θ.Υψηλής την δεύτερη δεκαετία του αιώνα.

172. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 63.

173. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 232 Αγ. Βασιλείος, λυτό έγγραφο, αρ. 31. Δεν δίνονται περισσότερες διευκρινίσεις για τα άστρα που ζωγράφισε, πιθανότατα με χρυσό χρώμα ο Καλογερόπουλος, κυρίως επιχρυσωτής, *ό.π.*, σμ. 175.

174. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 232 Αγ. Βασιλείος, δέσμη χ.α., αρ. 48.

CONSTANTINO PAPACHI, 1819 -1823. Στις 20 Απριλίου 1819, ο Ιωάννης Παπάκης επιχρύσωσε το τέμπλο στο ναό των Αγ. Πατέρων και πραγματοποίησε εργασίες συντήρησης όπου χρειαζόταν, έλαβε συνολικά δεκαοχτώ τάλιρα¹⁷⁵. Στις 22 Ιανουαρίου 1820, πραγματοποίησε τις εξής εργασίες στον ίδιο ναό, χρωμάτισε και εστιγμάτισε τα δύο *balaustrri* και τις κορνίζες των Αποστόλων, χρωμάτισε τα σιδερένια στελέχη των τεσσάρων εικόνων του τέμπλου, των Δεσποτικών, *la lapide* επάνω από την θύρα του ναού και έλαβε για όλα εννέα τάλιρα¹⁷⁶. Στην πρώτη Οκτωβρίου 1823, ο *Constantino Papachi*, ζωγράφισε στον ναό των Αγ. Πατέρων, σε ελαιογραφία με γαλάζιο χρώμα την οροφή και με *damasco* τις πλευρές του προσκυνηταρίου της εικόνας της Θεοτόκου ενώ την θύρα της επικοινωνίας με το Ιερό με γαλάζιο και πράσινο χρώμα. Στο Ιερό, το θόλο του κιβωρίου της αγίας Τράπεζας και τους κίονες μαρμάρινους καθώς και τις κορνίζες κίτρινες και τους τρεις τοίχους της Τράπεζας, με γαλάζιο χρώμα. Με ένα γαλάζιο χρώμα την κόγχη του Ιερού, *prospettiva dell Altare*, την προετοιμασία της Θείας Λειτουργίας. Τέσσερα *taccatabari* με γαλάζιο χρώμα σε λάδι, καθώς και τρία *armeretti* και ένα παράθυρο στο ίδιο χρώμα. Δύο *cantonaletti*, τέσσερα *forciere* με χρώμα *mogano*. Επίσης, μία *cassa* του ναού. Όλες οι εργασίες είχαν ορισθεί από τον ευγενή σιόρ Πέτρο Marchese και εκτιμηθεί *-apprezzato-* ότι κόστιζαν συνολικά, δώδεκα τάλιρα κολονάτα. Υπέγραψε, *Constantino Papachi Pittore*¹⁷⁷.

ANASTASIO ANDREATA, 1819. Στην πρώτη Ιουνίου 1819, ο

175. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 29.

176. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 84.

177. Γ.Α.Κ, Έγγραφα εκκλησιών, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, δέσμη χ.α., αρ. 30.

celeste il oglio= γαλάζιο χρώμα, ελαιοβαφή.

il fiuto Damasco= ερυθρό χρώμα, ό.π., σμ. 120.

parapetti, ό.π., σμ. 43, Boerio 1993, 471.

prospettiva del Altare= οι τοίχοι της κόγχης του Ιερού και ό.π., σμ. 127.

taccatabari, *taccatabaro*= σιδερένια στελέχη εμπρός από τις δεσποτικές εικόνες που στηρίζονταν όσοι τις προσκυνούσαν.

armeretti < *armer*, *armereto*, *armadino*= μικρό αρμάρι, ντουλάπι, Boerio 1993, 44.

cantonaletti < *cantonal*= είδος επίπλου μακρόστενου που εφαρμοζόταν σε γωνίες δωματίου ή κατά μήκος των τοίχων, επίσης είδος σιδερένιου φράγματος σε παράθυρο, Boerio 1993, 130.

forciere < *forziere*= χρηματοκιβώτιο, κουτί για προσφορές.

color mogano= κόκκινο χρώμα του μόγανου, χρώμα του μαονιού, Boerio 1993, 420.

Anastasio Andreata Pittore, έλαβε αμοιβή από τον σιόρ Σπυρίδωνα Βούλγαρη, επίτροπο του ναού της Υ.Θ. Πλατυτέρας, στην Σπιανάδα, *tra generi e fature*, έξι τάλιρα κολονάτα. Χρωμάτισε τις έξι τοξοστοιχίες στο ναό της Υ.Θ. Πλατυτέρας, την *prospetiva* και το κωδωνοστάσιο. Επίσης την *bossola* και τις *giossole*, με χρώμα *celeste al olio*¹⁷⁸.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Νικόλαος Καίσαρης ιερέας, 1800 -1824	Αναστάσιος Ζερβός αναγνώστης, 1807
Domenico Bartolotto 1800	Ιωάννης Παπαδάτος ιερέας, 1808 -1824
Σπυρίδων Βραδής 1801 -1824	Θεόδωρος Παπαδόπουλος 1808
Φραγκίσκος Γιατράς 1801 -1806	Σπυρίδων Βεντούρας 1809 -1811
Teodoro Galario 1801	Δανιήλ Κόκλας ιερομόναχος, 1812 -1824
Άγγελος Δημησιάνος 1801 -1802	Αλέξανδρος Κονοφάος διάκονος, 1813 -1824
Γεώργιος Πανδής 1801 -1811	Θεόδωρος Παπαδάτος 1816
Zuanne Parachi 1801 -1820	Anastasio Cuna 1816 -1820
Ιωάννης Κόντης αναγνώστης, 1802 -1805	Andrea Zampilli 1817 -1819
Ιωάννης Κονοφάος ιερέας, 1805 -1812	Χαράλαμπος Καλογερόπουλος 1818 -1824
Σπυρίδων Βάλμης 1805 -1822	Constantino Parachi 1819 -1823
Θεόδωρος Αγγελάτος 1806 -1819	Anastasio Andreata 1819
Νικόλαος Βραδής 1807	

cassa, *ό.π.*, σημ. 80.

apprezzata < *apprezzare*= εκτιμώ, καταμετρώ
esecuzione= εκτέλεση, πραγματοποίηση.

Μνεία για τον αγιογράφο Γεώργιο Παπάκη έχει εντοπισθεί το 1777. Ίσως οι δύο ζωγράφοι σχετίζονταν, Μελέντη, *Η ζωγραφική των εικόνων και ο Σπυρίδων Σπεράντζας*, 37.

178. Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 216 Υ.Θ. Πλατυτέρα, δέση 9, αρ 24. Πρόκειται για εργασίες χρωματισμού που πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό του ναού και του κωδωνοστασίου.

tra generi e fature= για υλικά και εργασία.

prospettiva, τοίχος, *ό.π.*, σημ. 127. Δεν διευκρινίζεται σε ποίο τοίχο πραγματοποιήθηκε η εργασία της απόδειξης πληρωμής, συνήθως ο όρος χρησιμοποιείται για τους πλευρικούς τοίχους στην κόγχη της αψίδας του Ιερού, ωστόσο εδώ πιθανότατα δηλώνονται οι πλευρικοί τοίχοι του ναού.

giossole < *giozzola*= κονσόλα, είδος ξύλινου τραπεζιού μικρού πλάτους που εφαρμόζει σε τοίχο, ξύλινη διακοσμητική ταινία, μέρος της ξύλινης επένδυσης τοίχου, Boerio 1993, 306. Πιθανότατα ο Anastasio Andreata συγγένευε με τον Antonio Andreata, *tappezier*, βενετικής καταγωγής που εργάστηκε για τον ναό των Αγ. Πατέρων, τον Νοέμβριο του 1823, κατασκευάζοντας δύο οκεπάματα, Γ.Α.Κ, *Έγγραφα εκκλησιών*, Φ. 254 Αγ. Πατέρες, λυτό έγγραφο, αρ. 28.